

МАҚСУД ҚОРИЕЕ

ТУРНАЛАР БАЛАНД УЧАДЫ

МАҚСУД ҚОРИЕВ

ТУРНАЛАР БАЛАНД УЧАДИ

ПОВЕСТЬ

Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
Тошкент — 1976

Уз
К60

К $\frac{70302-112}{352(06)-76}$ 64-76

ИЗЛАНИШ ЙЎЛЛАРИДА

Ёзувчи элликка кирганда, анъанага кўра, унинг ижодий йўли, ўтган босқичлари ҳақида гап юритилади. Лекин ярим асрлик умр — қулоққа жуда салобатли эшитилса ҳам, маълумки, бизнинг давримизда бу атиги ўрта ёш, катта ижодий яқунлар ясашга етарли имкон бермайди. Чунки адабиёт эҳтирослардангина иборат эмас. Адиб донолиги эса ҳаёт тажрибаси билан келади.

Бу жиҳатдан Мақсуд Қorieвнинг ижодий истиқболи эндиgina очилган қўриқдай, десак бўлади: у адабий машқларини анча етук ёшида ва шунинг учун ҳам анча дадил бошлади. Сўнгги саккиз-ўн йил ичидаgina бирмунча ҳикоялар билан «Ойдин кечалар», «Жийда гуллаганда», «Ой тутилган тун», «Афросиёб гўзали» сингари қиссалар адабий жамоатчиликнинг тилига тушди. Ёзувчининг дастлабки ишлари кўп таҳлил этилиб, камчиликлари рўйирост танқид қилиб турилди, тўғрироғи, ҳали нисбатан ёш бу ижод ҳамиша талабчан танқиднинг назари остида баднийт поғоналарини ўжар бир ирода билан эгаллаб борди. Ҳозир ёзувчининг кўпгина асарлари рус тилига таржима қилиниб, марказий нашриётларда ҳам босилиб чиқмоқда.

Мақсуд Қorieв, кўпчилик адибларимиз сингари, адабиётга журналистика соҳасидан келди. Бу йўлнинг ўзига хос ижобий томонлари билан бирга кўпгина қийинчиликлари ҳам бор. Журналистиканинг публицистик услуби, одатда, ёзувчини узоқ вақт ўз ҳукмида маҳкам ушлаб туради, актуаллик майли эса факт ва воқеаларни тарихий масофадан туриб баҳолашга халақит беради. Лекин Мақсуд Қorieв адабий ижод соҳасига журналистик тажриба билан бирга катта ғоявий-сиёсий тайёргарлик билан келган эди. Буларнинг ҳаммаси ва адабий танқидчиликнинг хайрихоҳ кўмаги журналистиканинг ёзувчига бера оладиган барча имкониятлари-

ни рўёбга чиқаришга мадад берди; ҳаётнинг долзарб муаммоларини пайқаб ола билиш, кузатувчанлик, тематик сезгирлик, бош йўлни танлай олиш, характер чизиқларининг чинакам замонавийлиги... Бунга ўхшаш кўп зарур фазилатлар ҳозир Мақсуд Қориев ижодида бор.

Унинг каттагина ижодий маҳсулотининг бир қисми бўлиши қўлингиздаги китобни варақлайлик. У ниҳоятда замонавийлиги, кўтарган масалаларининг ҳаётийлиги, ёш қаҳрамонларнинг соф орзулари, ёғду ва соя томонларнинг кескин зид қўйилиши, ҳатто баъзи бадиий заифликлари жиҳатидан ҳам Мақсуд Қориев ижоди учун жуда характерлидир. Қаҳрамонлар тақдири билан бир-бирига узвий боғланган икки повестдан иборат бу китобда бизнинг энг илғор, ишчан замондошларимиз — коммунистлар, ишчилар, инженер-конструкторлар, техника интеллигенцияси, ёшлар ва ветеранлар иштирок этади. Уларнинг фаол ҳаёти, юксак фазилатлари, олижаноб хатти-ҳаракатларида замон руҳи, авторнинг энг яхши идеаллари яққол сезилиб туради.

Китобда қаҳрамонларнинг ижтимоий ишлаб чиқаришдаги муҳим манфаатлари билан шахсий-интим мотивлар уйғунликда кўрсатилганидан, ҳаёт лавҳалари барча мураккабликлари билан гаёдаланади. Бош қаҳрамонларнинг ўзи шу мақсадга мувофиқ танланган. Улар иккаласи ҳам ҳозирги ёшларимизнинг типик вакиллари. Авваллари тўпориноқ кўринган ёш йигит Рашиднинг заводдаги барча ташвишлари билан Дилафрўзнинг мозик ҳислари ва нафосат дунёсига кириб келиши ёки аксинча, Дилафрўзнинг ўз нафис ва пок орзулар дунёси билан Рашиднинг ижтимоий манфаатлар курашига тўла ҳаётига келиб сингиши асардаги табиий ҳаётий уйғунликни кучайтиришга хизмат қилади.

Бундай изланишлар авторнинг профессионал маҳорат йўлидаги ютуқларини таъминлайди. Ёзувчи образларнинг бадиий юкини ошира бориб, кўпларининг рамзий маъно касб этишига эришади. Рашиднинг бобоси Абдураҳмон ота ўз даврининг, ўз авлодининг энг муҳим ишлари билан шуғулланган қария: у кеча-кундуз тер тўкиб, янги тузилган колхозлар учун кетмон, омон, мола ясаган: замонанинг пахтачилиги «техника»си шундан иборат эди. Невараси эса ҳозирги қудратли фан-техника революциясининг марказида, бобо унинг баҳсу мунозараларида ўз умрининг давомини кўради, Рашидга улкан ҳаёт тажрибаси билан, доно маслаҳатлари билан ёрдам беради. Бобонинг бир замонлардаги темирчилик устахонаси ўрнида ҳозир «зангори кема»лар ишлаб чиқарадиган машинасозлик заводи, Рашиднинг отаси Содиқ ака мансуб бўлган ўрта авлод бу гигантни шиддатли уруш йиллари тиклаган, эндиликда эса, Рашид унда ихтирочи инженер. Автор бу учинчи авлоднинг ҳам

ҳаёти енгил-равон эмас, балки қизғин курашларга тула ҳаёт эканини кўрсатади. Виз тушунамизки, учала авлоднинг ҳам бахти мана шу шарафли курашларда. Чунки бу халқ бахти учун курашдир.

Журналистдан чиққан бошқа кўп ёзувчилардан фарқли улароқ, Мақсуд Қориев бадний адабиётга келиш билан журналистикадан тамоман «чиқиб» кетмади. Эҳтимол, шу сабабдирки, унинг кескин сюжетларида ҳаётдаги салбий томонларни рўйирост фош қилиш нафаси кучли.

Образли фикрлашнинг такомили ҳамиша давом этадиган жараёндир. Бу камолотнинг муҳим босқичларини эгаллаш адабиётда яратилган традицияларга ижодий ёндаша билиш билан ҳам боғлиқ. Мақсуд Қориев ўз изланишларида буни доим назарда тутди. Чунончи, адабиётда ҳаётимизнинг интернационал руҳини акс эттириш кўпинча, жумладан, рус кишининг ижобий образини яратишга интилиш йўли билан бўлар, гоҳи бу образ анча схематик резонер, насиҳатгўйгина бўлиб қолар эди. Мақсуд Қориев бу соҳадаги тажрибаларни ўрганиб, ҳаётимизнинг интернационал моҳиятини очиш учун аввало, ниҳоятда табиий бир муҳит ва муносиб вазият танлайди. Валентиннинг («Турналар баланд учди» повести) кекса Абдураҳмон оталар хонадонига қон-қариндош бир жигарбанд сифатида кириб келиши ҳаётий вазиятлар тақозоси билан, уруш йилларидаги реал воқеалар тақозоси билан шундай табиий юз берадики, автор бу катта оиланинг интернационал илдизларини кўрсатишга атай интилмагандек, фақат бор ҳақиқатни ҳолис ҳикоя қилаётгандек туюлади.

Профессионал усталикнинг ўсаётганини кўрсатувчи бундай мисолларни ёзувчининг шу сўнгги асаридан кўплаб келтириш мумкин.

Филология фанлари доктори Матёқуб Қўшжонов «Литературная газета»да, академик Воҳид Зоҳидов «Шарқ юлдузи» журналида Мақсуд Қориевнинг ижодидаги ютуқ ва камчиликларни кенг таҳлил қилиб, унинг кичик ҳикоялардан эпик қиссаларга қараб дадил қадамлаётганини таъкидладилар. Бунга қўшимча қилиб яна шуни айтиш керакки, у, айна вақтда, ҳикоялар ёзишни ҳам илгаригидек давом эттирмоқда. Бу муҳим жанрнинг ўсиши адабиётимизда ҳозир андак сусайиб қолганини ҳам ҳисобга олсак, Мақсуд Қориевнинг жанр жиҳатидан ранг-баранг ижодий активлиги рағбатга мупосибдир.

Юқорида биз авторнинг вазият танлашда табиийликка эришувини гапирдик. Унинг яна бир йўналишдаги изланишларини айтиб ўтиш керак. У ҳам бўлса, воқеаларни тигизлаш, сюжетни шитоб билан кескинлаштиришга интилишидир («Ой тутилган тун»ни

эсланг). Бир қарашда, оддий табийлик билан атай кескинлик бир-бирига зид ҳолатлар булиб кўринади. Лекин Мақсуд Қориевнинг изланишларини кузатганда, шу зидликда ҳам уйғунлик борлигини пайқаймиз. Унинг «Айиқчалар» новелласида анча драматик воқеа ҳикоя қилинади. Шу билан бирга, унда табийлик шундай бадий таъсир кучига айланадики, ҳайвонлар ҳаётидаги биргина лавҳа она ва фарзанд меҳри, фидойилик тўғрисида катта инсоний туйғулар уйғотади. Бу кичик новелланинг рус, қозоқ ва бошқа қардош халқлар тилларига таржима қилиниши, дарҳол кино экранига ҳам кўчиши бежиз эмас. Мақсуд Қориевнинг ҳикоялари ҳақида ҳам кўпроқ танқидий фикр юритиш, авторни бетиним изланишларга рағбатлантириш, ортиқча «ширин-забонлик» ва баъзи психологик мантиқсизликлардан қутулишга ёрдам бериш керак. Чунки Алексей Толстой айтганидек, «ҳикоячилик ёзувчи учун энг зарур мактабдир».

Ёшлик туйғулари — мураккаб дунё. Бизнинг давримизда у катта ижтимоий долзарб муаммолар билан қоришиқ. Замонавий мавзуларнинг бу соҳасига дадил кирган ёзувчимизнинг машаққатли изланишларида янги ижодий қувончлар тилаймиз.

Асқад Мухтор

БИРИНЧИ КИТОБ

АФРОСИЁБ ГЎЗАЛИ

Самолёт Тошкентдан бир оз кечикиб учганлиги туфайли Самарқандга кечқурун ғира-шира вақтда етиб борди. Рашид такси олиб тўғри «Зарафшон» меҳмонхонасига жўнади, жойи тайин бўлгач, область қишлоқ хўжалик бошқармасида инженер-механик бўлиб ишлайдиган курсдош дўсти Ғофир Мажидовникига йўл олди. Борса, аксига олиб, ўртоғи эрта билан районга командировкага кетибди, уйдагиларга икки-уч кунда қайтиб келарман, деб айтибди.

Рашид шулар билан овора бўлиб охири меҳмонхонага қайтиб келганда алламаҳал бўлиб қолганди. Хонага кирди-ю, нарсаларини қўйиб ювиниб олди, кейин овқатлангани ресторанга кирди. Вақт анча кеч бўлиб қолган бўлса ҳам, шанба бўлганлиги боисидан ресторан ҳали одамлар билан гавжум эди. Ўртадаги узунасига қўйилган катта столда майшат қилиб ўтирган бир гуруҳ сайёҳлар ресторан деворига самарқандлик ҳаваскор рассом ишлаган қадимий Афросиёб шаҳрининг сарой деворига чизилган ўша машҳур «Тўй тантанаси»¹ расми ҳақида ўзаро баҳслашишмоқда эди. Девордаги расм унчалик маҳорат билан ишланмаган бўлса,

¹ «Тўй тантанаси» — Афросиёб шаҳри саройларининг деворига номаълум рассом замонидан чизилган сурат. Бу суратнинг ер остида қолиб кетган қадимги шаҳар харобалари остидан қазиб олинган асл нусхаси Самарқанддаги «Афросиёб» музейида сақланмоқда.

ҳам ҳар ҳолда кишида аллақандай илиқ ҳиссиёт уйғотар, ҳаёлингизни қадим Сугд давлатининг икки ярим минг йиллик тарихи саҳифаларига олиб кириб кетарди. Рассом ўзича ана шу ноёб обиданинг ўчиб кетган жойларини тиклаган, ўша оқ фил, фил устидаги гўзал малика, орқада бораётган отлиқлар, оққушлар галаси, хуллас, ҳамма-ҳаммасини тўлалигича акс эттирган эди.

Рашид бир чеккадаги бўш столга бориб ўтирди, ўша сурат ҳақида мулоҳаза юритаётган ажнабий сайёҳларга изоҳ бераётган ғоят чиройли, хушбичим қизга тикилганича қолди. Ажабо, қизиқ бир ўхшашлик. Самарқандлик рассом деворга чизган оқ фил устидаги маликанинг суратига қаради, нима учундир изоҳ бераётган хушрўй қиз ўша маликага жуда-жуда ҳам ўхшаб кетарди. Рашид ҳаёлга толди, «бу қанақаси бўлди», деб ўзига ўзи савол берди. «Шунчалик ҳам ўхшашлик бўладими? Балки рассом ушбу суратни шу қизга тақлид қилиб чизгандир. Ўзи ким экан бу қиз. Чамамда, сайёҳларга изоҳ берувчи бўлиб ишласа керак. Балки самарқандлик ҳаваскор рассомнинг қизи ёки синглисидир. Балки...»

Қиз ёш, чамаси, йигирмаларга кирган бўлса ажаб эмас. Рашид қадимий шаҳар харобаларидан топилган ҳамда китобларда ва бошқа манбаларда эълон қилинган Афросиёб саройи деворларидаги номаълум рассом чизган машҳур суратни эслади. Албатта, ер ости шаҳридан топилган обидада ўша сурат тўлалигича сақланмаган, унда ҳатто қизнинг юзи ҳам ўчиб кетган.

Рашид ҳаёлга толганича анча ўтирди. Қизга тез-тез қараб қўяр, нима учундир юраги безовталанарди. Лекин қиз атрофида ўтирганларга эътибор ҳам қилмасди, ўз иши билан банд эди. Соат ҳам ўн иккига яқинлашибди, энди дам олиш керак. Яна бир бор девордаги суратга, кейин қадим дунё тарихи саҳифаларини ва рақлаётган гулчеҳра қизга юзланди, юраги жиз этиб кетди. Ресторандан чиқиб қизни кўриш умидида меҳмонхона фойесида бир оз юрди, чиқавермагач, хонасига кириб кетди.

Ўз режалари ҳақида ўйлади. Якшанба куни Самарқандда бўлиб, душанба эрталаб дастлабки самолётда учадди, соат 10 га илмий-техника кенгашининг мажлиси тайинланган. Агар Ғофирни бугун учратганида иши

анча ўнғай кўчган бўларди. Зеро, Ғофир ишга чечан, яхши тажрибали инженер-механик, машинанинг ипидан-игнасигача билади. Ўзи тайёрлаган янги шпиндель лойиҳасининг айрим мураккаб томонларини дўсти билан маслаҳатлашиб оларди.

Рашид билан Ғофир институтда бирга ўқиб юрган кезларида ҳам янги пахта териш машинаси яратиш ҳақида жуда кўп ўйлашарди. Баъзан бўлажак агрегатнинг лойиҳаларини бир неча бор чизишиб, узоқ баҳс-лашишарди. Ўшанда Рашид ўз орзу-режалари ҳақида гапириб, ҳатто бир куни ўзи яратмоқчи бўлган машина лойиҳасини чизиб келганди. Янги пахта териш машинасининг мавжуд машиналардан афзалликлари ҳақида мароқ билан сўзлаб берганди.

— Азиз дўстим, эшит, мен яратадиган янги машина ўзининг жуда кўп томонлари билан ҳозирги пахта териш машиналаридан фарқ қилади. Ҳозирги энг яхши терим машиналари ҳам 13 процентгача пахтани ерга тўкиб кетаётган бўлса, янги терим машинаси унга нисбатан бир неча бор кам тўкади. Янги терим машинасининг ишлаш принципи ҳамда пахта териши ҳозирги машиналардан анча фарқ қилади. Машинанинг терим аппаратини яратишда табиий шароит кўпроқ ҳисобга олинган. Маълумки, пахта офтобга қараб ўсади. Шундай бўлгач, унинг ҳосили ҳам тепага қараб очилади. Шу сабабли янги машинанинг терим аппарати одам қўли сингари юқоридан пастга қараб ҳаракатланади. Ғўзанинг устидан тушади. Тупни қамраб олиб, аввал бир силкитади. Шунда энг олдин яхши очилган пахталарни терим аппарати ҳўплаб олади. Кейин аппарат ўз ўқи атрофида ва ғўза тупи атрофида бир айланиб, бошқа очилган пахталарни ҳам шчёткаларига плинтириб ўзига тортади ва бункерга уза-тади.

Шу тахлитда аппаратнинг иккита «қўли» гаймагалдан ғўза туплари устидан тушиб, фақат очилган пахталарни териб олади. Унинг яна бир афзаллиги шундаки, бундай машина учун ғўзани дефолиация қилиб ўтириш ҳам шарт эмас. Бунинг устига трактордан бошқа ишларда йил бўйи фойдаланиш мумкин. Кейин Рашид ўзи яратган янги машинанинг техник томонлари ҳақида Ғофирга батафсил сўзлаган эди.

Шунда Ғофир Рашидга юзланиб:

— Хаёлпарастсан, азизим, ҳа, хаёлпараст бўлганда ҳам жуда бошқачасан, лекин сенга ўхшаган хаёлпараст кишилардан кўп нарсачиқади,— деганди.

Рашид ўша гапларни эслади. Каравотга ёнбошлаб, эрталаб Тошкентда олиб, ўқишга улгуролмаган бугунги газеталарни кўздан кечириб чиқди. Ҳали самолётда келаётганда газетадаги илмий-техника прогрессига доир мақолани ўқиб чиқмоқчи бўлиб ажратиб қўйганди. Мақолани ўқишга бошлаган ҳам эдики, хаёли яна бўлинди. Ўқиган жумлани яна қайта-қайта ўқиб, ҳеч нарсачиқмади, гўё фикрлари чувалашиб кетгандек. Кейин ўрнидан туриб деразани очиб юборди, енгил, соф ҳаво хонани тўлдирди. Қайтиб, хонасида ёйилиб ётган газеталарни бир чеккага йиғиштириб, кийимларини ҳам ечмай каравотга ёнбошлади, ширин хаёллар уни ўз оғушига олди. Яна ўша дилрабо қизнинг сурати кўз ўнгида намоён бўлди. Мунча ҳам чеҳраси иссиқ, латофатли қиз экан, ўйлади.

Рашид қизни хаёлидан чиқариб, ухламоқчи бўлди, лекин фикри ҳадеб битта нуқтага бориб тақалаверди: оқ фил устидаги малика ва сайёҳлар даврасидаги ўша ой юзли қиз. Қиз гўё ўша девордаги сурат ичидан чиқиб келаётгандек туюларди, унинг ширин каломи ҳам қулоғи остидан кетмасди. Рашид ухлай олмади, ўрнидан туриб кетди, дераза ёнига бориб кўчага қаради, вақт ярим кечага яқинлашган, кўчалар жимжит, Самарқанднинг ўзига хос майин, юмшоқ ҳавоси танга роҳат бағишлайди. Ёз фасли бўлса ҳам ҳаво жуда иссиқ эмас, ҳатто кечқурун костюм кийиб юриш керак. Рашид сигарета олиб чекди, кейин беҳосдан сайр қилгиси келиб, стулга кийгизиб қўйган костюмни олиб, астагина пастга тушди, беихтиёр Регистон томонга қараб юрди.

Бибиҳоним мадрасасининг нураб тушган гумбази устидаги ботаётган ойга қараб турди-ю, нима учундир юраги увишди. Шердорнинг баланд қуббалари нурсиз ярқирайди. Ўтмишнинг бу ноёб, ҳеч қайтарилмас ёдгорликлари минг йиллар оша инсон ақл-заковати, ижодкорлиги, санъатидан далолат бериб тантанавор тургандек... Рашид ҳар сафар Самарқандга келганда тарихнинг бу ўлмас обидаларидан янги-янги саҳифаларни ўқийди, асрий гўзалликнинг аввал билмаган, ёшитмаган қирралари кўз ўнгида гавдаланади. Маҳо-

рат ва нозик дид билан йўнилган тошлар, пештоқларга чизилган хилма-хил нақшлар инсоннинг ижодий меҳнатига ўрнатилган абадул-абад мангу ёдгорлик эмасми? Тошларга гул йўнган наққош — санъаткор ким экан ўзи, наҳотки бирор жойга ўз номини ёзиб қолдирмаган? Ҳа, унинг номи ҳеч ерга ёзилмаган. Бу обидалар шоҳлар, амирлар, дин аҳллари номи билан аталса-да, лекин унинг ижодкори меҳнаткаш, жафокаш халқ, ўз ижодкорона меҳнати, санъати билан ўзига, инсон ҳазрати олийларига ҳеч сўнмас мангу ёдгорлик ўрнатди.

Шамол ҳуштак чалиб, мадраса панжаралари орасидан югурганча ичкарига кириб кетгандек бўлди. Кимдир девор орқасидан бир мўралаб, яна ўзини пананга олгандек туюлди. Ичкаридан қандайдир мунгли овоз келгандек бўлди... Йўқ, бу ғамгин қўшиқ аёл кишининг овозига ўхшаб кетди. Кейин аёлларнинг бараварига ун тортгани, кимнингдир айтиб-айтиб йиғлагани эшитилгандек... Булар ҳам бир зумда тиниб қолди. Пештоқлар орасидан кимдир пичирлаётгандек, ўтмишнинг ҳеч ким билмаган, ер остига кўмилиб кетган сирларини айтмоқчидек... Ҳа, бу пештоқларда сир-асрор кўн. Зулмкорларнинг қаҳр-ғазабига дучор бўлиб, тириклайин девор орасига кўмилиб кетган қўли гул уста наққош қандай қилиб ўз номини ёзиб қолдирсин. Ўзи ким, қойси мамлакатдан, элатдан қул қилиб ҳайдалиб келтирилган экан? Ўз ватани, болалари, севимли ёрини кўролмай, дунё юзидан кўз юмиб кетган бечора, ғариб ким? Балки қўшиқ ушанга бағишлангандир.

Икки-уч отлиқ шу майдон томон кўчаларни ларзага солиб ўтиб кетди. Узоқдан тибилжанг¹ садоси келгандек бўлади. Мана, совут кийган, қилич-қалқон тақиб, машъала кутариб олган қўшинлар саф-саф бўлиб Самарқанднинг асосий дарвозаси томон кетишмоқда. Чамаси, улар жуда узоқ сафарга отланаётган бўлишса керак. Улардан қанчаси қайтади, қанчаси қайтмайди, бу ҳеч кимга аён эмас. Қий-чув, тун қўйнида аёлларнинг дод-фарёди, нолиши жанговар музика садоларига қўшилиб, уланиб кетди.

¹ Т и б и л ж а н г — урушга кириш олдида чалинадиган жанг музикаси.

Булар жаҳонгир оқсоқ Темур амри билан халқлар-элатлар бошига улим ва қашшоқлик олиб кетаётган қўшинлар эмасми? Ёки ўзаро феодал урушларини тинчитиб учун ўз акасига, укасига, амакисига ёки отасига қарши бораётган Самарқанд ҳукмдорининг жангчиларими? Улар ўз ишларидан норозидек, бефойда урушлардан зериккандек...

Рашиднинг хаёли асрлар ичра сингиб кетганди. Кўз ўнгида сугдлар қаҳрамони Спитамен¹нинг македониялик Искандарга қарши Бақтрия чўлларида, Амударё соҳилларида, баланд тоғ қояларида олиб борган аёвсиз жанги гавдаланди. Муқаннинг араб босқинчиларига берган аёвсиз зарбалари, Жалолиддиннинг қонхўр Чингиз армиясига чап бериб, душман юрагига ҳаммаша гулгула солувчи даҳшатли жангларини эслади. Кекса тарих кўп нарсаларнинг гувоҳи. Лекин инсон қони тўкилган бу тупроқ, ҳамма босқинлар, курашлар, жанглар гувоҳи бўлган бу кўҳна шаҳар ҳаммаша сукутда, ҳеч кимга ҳеч нарса демайди. Фақат ана шу қадимий обидалар, ер остида қолиб кетган бутун-бутун шаҳарларгина кўп воқеалардан гувоҳлик беради.

Шоҳлар, хоқонлар ўз ҳаётларини айшу ишратда, фароғатда ўтказдилар. Боғичинор, Боғишамол, Боғибаланд, Боғидилкушо Самарқанд ҳукмдорларининг ёзги саройлари эди. Темурланг эллар-элатлар бошига беҳисоб кулфатлар солиб, халқ қони ҳисобига муҳташам саройлар, маданият обидалари барпо этди.

Сайроқи қушларнинг эрка овози тонг ёриша бошлаганлигидан далолат берди. Ёз ойларида тонгни қутлашнинг ўзига хос гашти бўлади. Салқин шабада баданга уриб бутун вужудингизга роҳат бахш этади. Кўчалар сокин, ҳеч ким йўқ. Киши ўзини жуда ҳам тетик, енгил ҳис этади... Янги кун, янги ҳаёт бошланаётганлигининг гувоҳи бўласан. Рашид Шоҳизинда ёнидан ўтиб Боғибаланд томонга юрди. Улуғбек расадхонаси ёнидаги чойхонага бориб, Самарқанднинг ширин, жаҳонга машҳур нони, шакардек мевалари билан нонушта қилишни хаёлидан ўтказди. Ёқимли шабада эсиб, юрак торларини чертгандек бўлди. Ана, узоқдан ер остида қолиб кетган Афросиёб шаҳрининг қазиб таш-

¹ Эрамиздан олдинги 329—328 йилларда юнон-македон босқинчиларига қарши курашган Ўрта Осиё халқларининг қаҳрамони.

ланган вайроналари кўринади. Қадимий шаҳар вайроналарига ҳаёли кетиб, Рашиднинг фикрига яна ўша девордаги сурат келди. Ўша соҳибжамол қизни, унинг кулиб турган нозли чехраси, тимқора зулфи, гилосдек қизил ёноқларини эслади... Юраги безовталанди. Ўйлади: «Ҳозир қаерда экан, уни яна кўрармикинман? Балки меҳмонхонага борсам учратиб қоларман? Яхши-си, «Зарафшон»га бориб нонушта қила қолай... Зорама-зора уни учратиб қолсам». Шундай деди-ю, орқасига қайтди, тез-тез юриб, меҳмонхона томон кетди.

* * *

Рашид нонушта қилиб қайтиб чиққанида сайёҳлар автобус ёнида тўпланиб туришарди. Ўша сарвқомат қиз уларга бугунги режалар ҳақида сўзларди. Шу вақт ичкаридан келишган, бир йигит чиқиб:

— Дилафрўз, бу ёққа келинг!— деб мурожаат қилди.

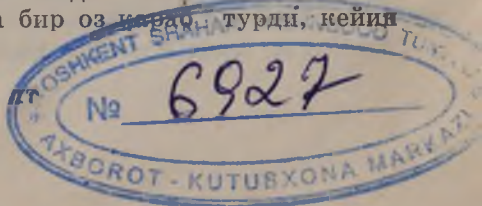
Қиз сайёҳлардан кечирим сўраб, чопганча йигит ёнига борди.

Рашиднинг гаши келди, «чақиргандан кўра келиб гапирса бўлмайдимиз, қиз-чи, нега чопиб борди экан». Кейин ўйлаб-ўйлаб, балки бошлиғидир, деб ҳаёлидан ўтказди.

Исми ҳам жуда чиройли экан, Дилафрўз, ҳа, гоят гўзал, жисмига монанд. Рашид ўзини эртак қаҳрамонидек ҳис этди, кеча кечқурундан то тонг саҳаргача бўлган воқеалар, ички кечинмалар таассуротида аллақандай ҳиссиётлар қалбини бутунлай чулғаб, уни гўё сеҳрлаб қўйгандек эди...

Қиз бояги йигит билан нималар ҳақидадир узоқ сўзлашди. Кейин сайёҳлар ёнига қайтиб келиб, уларни автобусга таклиф этди.

Шу вақт автобус ёнида турган бир сайёҳ Рашидга мурожаат қилиб, инглиз тилида ниманидир сўради. Рашид инглизча «тушунмайман» деб елкасини қисди. Сайёҳ чопганча бориб Дилафрўзни қўлидан тортиб Рашиднинг ёнига бошлаб келди ва ҳалиги саволини такрорлади. Қиз Рашидга бир оз кўра, турди, кейин таржима қилди:

— Сизни саҳарлаб мадраса ёнида кўрган эдим, ёдгорликларга шунчалик қизиқасизми, ўзингизнинг асли касбингиз нима, самарқандликмисиз?

Рашид кечаси билан хаёлига меҳмон бўлган хушсурат қизга қаради, «яхшилаб кўриб олай», деб кўнглидан ўтказди, кейин сайёҳга жавоб берди:

— Мен маданий ёдгорликларга жуда ҳам қизиқман, касбим инженер-конструктор, ўзим асли тошкентликман,— жавобим етарлими, дегандек қизга қаради.

Дилафрўз Рашиднинг жавобини таржима қилди.

Сайёҳ жавобни диққат билан эшитиб, йигитни яна саволга тутди.

— Қандай соҳа бўйича мутахассиссиз?

— Машинасозлик бўйича.

Сайёҳ; Рашидга мамнуният билан қараб:

— Мени кечирасиз, журналистман, ўзингиз биласиз, журналистлар ҳамма нарсага аралашиша беради, танишиб қўййлик, «Морнинг стар» газетасида маданият масалалари билан шуғулланаман,— дея Рашидга қўл узатди. Кейин гапида давом этиб:— Ўзбекистонга келиб, ажойиб кишилар билан танишдим, мана, таржимон қизимизга қаранг, мен ўзим жаҳонгаштаман, ҳа, шундай, лекин бунақанги гузални, сарвқомат қизни ҳеч қаерда учратганим йўқ, бундай соҳибжамол фақат гузал Самарқанддагина бўлиши мумкин,— деди.

Дилафрўз қизариб кетди, бир Рашидга, бир сайёҳга қаради, нима дейишини билмай турди. Сайёҳ бўлса айтганларини таржима қилишни қиздан талаб қилар эди.

Дилафрўз Рашидга қараб сайёҳнинг гапларини таржима қилиб ўзи ҳақида айтилган таъриф тавсиф ҳақида ҳеч нарса демади. Кейин кечга қоламиз дегандек, журналистни автобусга таклиф этди.

Рашид кулимсираб қўйди, сайёҳ Дилафрўзга қараб яна бир нарса деди.

— Агар сиз ҳам ёдгорликларни томоша қилмоқчи бўлсангиз, биз билан бирга юрсангиз, сизга баъзи саволларим бор, деяпти.

— Мени-ку вақтим бор, ўзим ҳам ёдгорликларни кўриш ниятидаман, аммо сиз нима дейсиз?

— Менга барибир...

— Сиз ҳам таклиф қиласизми?

Қиз индамади, шошиб автобус томон юрди, бояги сайёҳ бўлса чет эл журналистларига хос сурбетлик билан Рашидни қўлтиқлаганча автобусга олиб чиқди.

Автобус тўппа-тўғри Улуғбек расадхонаси томон кетди.

Рашид автобусдан ҳаммадан олдинроқ тушиб, қизни кутди.

— Кечирасиз, ўз йўлимга кетаверсаммикан, сизнинг ишингизга халақит беряпман чамамда. Айбга буюрмайсиз, исмингизни билмайман.

— Дилафрўз...

Рашид чет эл сайёҳларига аралашиб юришни ўзига эп билмасди, бунинг устига қиз ҳам бунчаям сурбет йигит экан, деб уйлаши мумкин. Лекин Рашид хаёлини банд этиб юрагига олов солган қиз билан бир оз бўлса ҳам танишиб олишга имкон берган «сурбет» журналистдан ғоят миннатдор эди.

— Нима дейсиз, яхшиси кета қолай,— деди Рашид ийманиб.

Дилафрўз бир нарса демоқчи бўлиб оғзини жуфтлаган ҳам эдики, ҳалиги журналист чопганича келиб, қизга мурожаат қилди:

— Марҳамат қилиб сўранг-чи, йигитнинг исми нима?

— Исингиз нима?— сўради Дилафрўз, бу сафар кулимсираб.

Рашид қизнинг кулимсирашидан ўзини жуда ҳам ноқулай ҳис этди. Чунки қизнинг номини сўраганда ўзиникини айтмаганди. Энди Дилафрўз Рашидни болаб қўлга туширган эди.

— Мени кечиринг, беодоблик қилибман, исмим Рашид,— деди у қизариб.

— Фамилиянгиз-чи?— сўради журналист ўртадаги унғайсизликни кўтариб.

— Абдурахмонов.

— Отангиз нима иш қилади?

— Машинасозлик заводида мастер.

— Бирга ишлайсизларми?

— Ҳа, бобом ҳам ўша заводда ишчи эди, ҳозир пенсионер.

— Оҳо, бутун бир ишчи сулоласи, бу жуда ҳам ажойиб, мен сиз ҳақингизда, оилангиз ҳақида, албатта

ёзишим керак. Кечқурун «Зарафшон» меҳмонхонасига келолмайсизми?

— Ўзим ҳам «Зарафшон»да тураман, кечқурун кўришсак бўлади, албатта.

— Жуда ҳам яхши,— деди у ва Дилафрўзга юзланиб:— кечқурун бирор соат вақтингизни бера оласизми,— деди.

— Марҳамат, албатта келаман,— деди Дилафрўз.

Рашид кўнгли жойига тушиб улар билан хайрлашиб, ўз йўлига кетди. Лекин у ўз продасига боғлиқ бўлмаган ҳолда, аммо қалбига ҳамоҳанглик билан Дилафрўзга яқинлашмоқда эди. Ажнабий журналист кечқурун учрашмоқчи бўлиб, тағин қизни ҳам боғлаб қўйди. Баъзан тақдирнинг тақозоси билан кишилар бир-бирларига боғланиб қолганларини ўзлари ҳам билмай қоладилар. Шояд Дилафрўз билан ҳам шундай бўлса... Рашиднинг кўнгли зор кетди. Балки узоқ йиллар излагани шу гулгун чехрали қизми экан, бахтини қидириб-қидириб, шу кўҳна шаҳардан топиб олса ажаб эмас! Лекин унинг қалбида бегона ҳиссиёт, юракларини безовта қилаётган бир туйғу бор эдики, ҳақиқатан ҳам бу бутунлай бегона туйғу, юракка бирданига қардандир тушиб қолган чўғ эдики, унинг аланга олиб кетиши ҳеч гап эмасди!

Кечқурун Рашид ажнабий журналист билан суҳбатда бўлди. Учрашувга Дилафрўз бир оз кечикиб келди. Рашид ўз ҳаёти, оиласи, режалари ҳақида сўзлаб берди, кейин савол-жавоблар бўлди.

— Кечирасиз, яна битта норасмий саволим бор. Сиз уйланганмисиз?— сўради журналист хайрлаша туриб, кейин таржима қилинг дегандай таржимон қизга юзланди.

Дилафрўз ерга қаради, бир оз ийманиб туриб, Рашидга ғалати бир қараш қилди.

— Майли, майли, агар саволим ўринсиз бўлса, таржима қилмай қўя қолинг,— деди журналист.

— Йўқ, ўринсиз эмас, таржима қиламан,— деди-ю, Рашидга юзланди.

— Бу киши сизнинг оилавий аҳволингиз билан қизиқяптилар.

— Очигини айтсам, кўнглимга ёқадиган қизни ҳали учратганим йўқ,— деди Рашид Дилафрўзнинг кўзларига термилиб.

Дилафруз қизариб кетди, Рашидга нозик табассум ҳада қилди-ю, сайёҳга юзланиб унинг жавобларини аниқ таржима қилиб берди.

Сайёҳ кулди, кейин Дилафрузга инглизчалаб бир нарса деганди, бу сафар қизнинг лавлагиси чиқиб кетди, ўзини ўнғайсиз ҳис этди.

Рашид гап нима ҳақида борганини тушунмадими, ҳар ҳолда бу ўнғайсиз ҳолатдан қизни қутқармоқчи бўлгандек сигарета чекиб келиш ниятида меҳмонхона фойесига чиқиб кетди. Бир оздан сўнг қиз чиқди, у ёқ-бу ёққа юриб турган Рашидга кўзи тушиши билан ўзича кулиб қўйиб, кейин «жаноб журналистнинг саволлари тамом бўлибди», деб Рашид билан хайрлашди.

— Рухсат этасизми, уйингизга кузатиб қўйсам,— ийманибгина сўради Рашид.

Дилафруз индамади, Рашид унинг кетидан чиқиб тез-тез юриб, қизга етиб олди.

— Ўзим шаҳарни бир айланиб келмоқчи эдим, шу баҳона сизни ҳам кузатиб қўяман, майлими?

— Бир ўқ билан икки қуённи отиб оламан денг,— деди ҳазиллашиб Дилафруз.

— Унчалик эмас,— деди Рашид жиддий оҳангда.

Дилафруз Рашидга яна савол билан мурожаат қилди:

— Саҳарлаб мадраса ёнида юрган экансиз...

— Ким айтди?

— Ҳали анави сайёҳ журналист айтди-ку.

— Сизга ростини айтсам, шу кеча яхши ухлай олмадим, кейин тунги Самарқандни кўрай деб сайрга чиққан эдим. Чамаси, журналистингиз ҳам бу кеча ухламабди шекилли?

— Нега мени журналистим бўлади,— деди табассум билан Дилафруз, ҳайратомиз.— Лекин ўзи яхши одам, кўп нарса билади. Самарқанд тарихига жуда қизиқар экан. Сиз ҳам ундан қолишмайсиз чамамда.

Рашид кулимсираб қўйди, лекин хаёлига бир нарса келиб, Дилафрузга ер остидан қаради. Бир нарса демоқчи бўлиб, оғзини жуфтлади-да, қизга юзланиб:

— Эрталаб сайёҳларга Афросиёб ҳақида сўзлаб бераётганингизда юнон-македон босқинчиларига қарши курашган Спитаменнинг ўз хотини томонидан ўлдирилиши ҳақида гапирдингиз. Лекин тафсилотини тўла

айтиб бермадингиз. Квинт Курций¹нинг ёзишича, Спитамен ўз хотинини жуда ҳам севган ва қочиб юрган кезларида ҳам ҳамиша ўзи билан олиб юрган. Сарсон-саргардонлик, ҳамиша хавф-хатар остида юриб ҳолдан тойган бу аёл эрига Искандарга асир тушишни таклиф этади. Лекин Спитамен асирликдан ўлимни афзал кўради. Шундан кейин хотини эри маст ҳолда қаттиқ ухлаб ётганини кўриб, қилич билан унинг бошини олиб Искандар ёнига боради.

Арриан²нинг ёзишича эса, Спитаменнинг ўлимига чўлдаги кўчманчи қабилалар сабаб бўлган эмиш. Улар дастлаб қўзғолончилар молу мулкни талаб олишади, кейин юнон аскарлари қувиб келаётганини эшитиб Спитаменнинг калласини олиб Искандарга юборишади.

— Сиз ҳам Самарқанд тарихига қизиқар экансиз,— деди Дилафрўз.

— Институтда ўқиб юрган вақтимда Самарқанд тарихига доир адабиётлар билан танишганман. Ўзи асли пиятим тарихчи бўлиш эди, замонанинг зайли билан шу касбга дучор бўлиб қолдим.

— Касбингиз жуда яхши касб, тарихчи бўлишингизга асло ҳалал бермайди.

Рашид индамади, ўртага бир оз жимлик чўкди, Дилафрўз давом этди:

— Ҳар ҳолда ҳар бир маданий киши Ватанимиз тарихини яхши билиши керак.

— Афросиёбда топилган «Тўй тантанаси» суратини эслайсизми?— сўради Рашид.

— Ҳўш, нима бўлибди?

— Мен шу расм ҳақида қизиқ бир нарса айтиб бераман...

— Жон-жон деб эшитардим,— деди Дилафрўз.

— Агар вақтингиз бўлса, ҳаво жуда яхши, Боғиба-ланд томон борайлик.

Дилафрўз аввалига иккиланиб турди, кейин рози бўлди, улар Улуғбек расадхонаси томон кетишди. Рашид йўл-йўлакай кекса тарихнинг саҳифаларини ва-рақлаётгандек мулоҳаза юритарди.

— Эслаб кўринг, ўша суратдаги деталларни...

Рашид Афросиёб томонга юзланиб, худди актёрлардек сўзлай кетди:

¹ Квинт Курций — қадимги юнон тарихчиси.

² Арриан — қадимги юнон тарихчиси.

— Афросиёб. Шаҳар маркази гавжум. Ҳамманинг эътибори бўйнига кумуш қўнғироқлар тақилиб, чиройли қилиб безатилган оқ фил устидаги маофада кетаётган гулгун юзли маликада. Тантанавор тўй манзараси. Оқ фил кетида отлиқ уч аёл, учаласи ҳам калта қизил қўйлак, сариқ шолвор, оёғига амиркон этик кийиб олишган. Зебу зийнатлар тақишиб, бўйинларига шойидан тўқилган шарф ташлаб олишган. Аёллардан кейин туя минган икки киши кетяпти. Бири оқара бошлаган соқоллари юзларига ярашиб турган қоп-қора одам, иккинчиси оқ-сариқдан келган осийлик. Иккаласи ҳам қўлига ханжар ушлаган, белига қилич тақиб олган. Ўнг томонда эса тўйга туҳфа қилиб афсонавий оққушлар галасини бир неча сипоҳийлар ҳайдаб кетишяпти. Ўнг орқада саман от устида елкасига қизил ёпқич ташлаган, шоҳона кийимлари ўзига ғоят ярашиб тушган баҳодир йигит борапти.

— Энди сизга битта топишмоқ, хўш, айтинг-чи, Дилафрўз, бу тантанали маросимнинг сабаби нима? Малика ким, анави йигит-чи?

— Менимча, оқ фил устидаги қиз малика Чаганина бўлса керак.

— Саман от минган йигит-чи?

— Ёуёв ёки Самарқанд подшоҳи, ёки бўлмаса ҳукмдорининг ўғилларидан бири.

— Сизнингча, улар Афросиёб шаҳридан маликани тантана билан олиб келишяпти, шундайми?

— Балки шундайдир.

— Энди яна битта саволим бор, майлими?

— Марҳамат,— деди Дилафрўз.

— Малика Самарқандга ўз розилиги билан кетяптими ёки уни мажбуран олиб кетишяптими?

— Маликани кўрсам айтиб берардим...

— Сурати бор-ку.

— Асл нусхаси ўчиб кетган.

— Рассом тиклаши мумкин.

— Ҳозирги замоннинг рассоми икки ярим минг йил илгариги маликанинг қалбини қандай билсин.

— Яхши рассом бўлса ифодалай оларди.

— Билмадим...

— Афросиёблик қалам соҳибининг шу расми асосида ўзимча бир ҳикоя тўқидим. Истасангиз, айтиб берардим.

— Қанақа ҳикоя?

— Шу ҳикояни Самарқандга келгандан бери ўйлаб юрибман, агар истасангиз ҳозир мазмунини айтиб бераман.

— Ухламаганлигингиз боиси энди маълум бўлди...

— Журналистингиз ҳам ухламаган.

— Унда биргалашиб ёзибсизлар-да,— ҳазиллашди Дилафруз.

— Унинг нима ёзганлигини билмайман, лекин мен хаёлан ҳикоя тўқидим.

— Майли, айтиб бering, бу мен учун жуда ҳам қизиқ.

— Қани юринг, бўлмаса музейнинг иккинчи қаватига чиқайлик, ўша ердан бутун Афросиёб шаҳри кўриниб туради. Ўша ерда сўзлаб бераман.

— Оҳо, жуда хаёлпараст экансиз.

— Унчалик эмас, лекин Афросиёбга қараб туриб кўз олдимга ўша ўйлаган воқеаларни келтирмоқчиман.

— Майли бўлмаса,— деди қиз Рашиднинг сўзига кулиб.

Улар Расадхона музейининг иккинчи қаватига кўтарилишди. У ердан фақат Афросиёб харобалари эмас, балки Шоҳизинда, Гўри Амир, Бибиҳоним, Шердор мадрасаси ва бошқа тарихий ёдгорликлар, янги, гўзал, ҳозирги Самарқанднинг манзараси кафтдек намоён бўлиб кўринарди.

Рашид Дилафрузга қаради. Гўё қиз яна ўша оқ фил устида кетаётган гўзал чехрали маликага ўхшаб кетди. Хаёлга чўмди, ўйга толди, лаблари пичирлади:

Кўзларинг юлдузу, ўзинг-чи: ойсен,
Малоҳат, ифбатга намунча бойсен...

— Жуда ўйлаб қолдингиз, шеър айтяпсизми, қани энди ҳикояни бошланг!

— Ҳай, айтганча, нимадан бошласам экан, фақат мазах қилманг, мана, эшитинг:

Уни Иброҳим деб атар эканлар... Қўли гул сураткаш экан. Уни Шаҳрисабзда танимаган одам йўқ, ақли теран, уста санъаткор, тошлардан гул ясовчи наққош экан. Гўзал водийларда, осмон билан ўпишган баланд тоғлар, қоялар диёрида юрак унларини тош-

ларга қўшиқ қилиб йўнарган. Табиат, само, гуллар, қуёш, ой, юлдузлар, ҳайвонот ва қушлар унинг изқодида ифодаланар экан. Ушаларни тошга чизаркан... Йигит қалбига севги бегона, гўё оҳудек тоғдан тошларга сакраб, табиат қучоғида эркин ҳаёт наштабини шимираркан. Моҳир қўлидаги метин тешаси билан тошларга жилва бериб, қояларга инсон ақли бовар қилмайдиган шаклларни, нақшларни чизаркан.

Санъаткорнинг донғи бутун Мовароуннаҳрга кетибди. Тошларга гул йўнувчи рассом ҳақида афсоналар тўкилибди. Бу Самарқанд ҳукмдорининг қулоғига ҳам етиб келиб, уни дарҳол олиб келишни буюрибди. Рассом йўл-йўлакай, иттифоқо афсонавий шаҳар Афросиёбга тушиб қолибди. Шаҳарни томоша қилиб юрган экан, кўчада ғовур-ғувур кўтарилибди. Дўконлар ёпилиб, катта-кичик ҳамма қочиб, чекка-чеккага яширинаятган эмиш. Шунда Иброҳим: «Одамлар нима сабабдан яширинаяпти», деб бир мўйсафиддан сўрабди.

Мўйсафид жавоб берибди: «Эй, саҳройи, подшоҳнинг яккаю ягона қизи маликаи Дилоромни ҳаммомдан олиб келишяпти», дебди. Иброҳим қаршисидаги бир дўконнинг кунжига кириб яширилиб олибди. Бир неча дақиқадан сўнг маликаи Дилором оқ фил устида маофада пайдо бўлибди. Қирқ йигит, қирқ қиз атрофини ўраб олган эмиш. Иброҳим бир чеккада бу маросимни томоша қилиб турган экан, бирдан шамол эсиб маофанинг пардасини кўтариб юборибди. Маликаи Дилоромнинг жамоли офтобдек барқ уриб намоён бўлибди. Йигитнинг назари маликага тушиб, шу зумдаёқ беҳуш йиқилибди. Шу алфозда кечаси билан нолаю фиғон чеклиб эзилибди, зорланибди. Юраги безовталаниб маликага ошиқу беқарор бўлиб қолибди. Нима қилсин, бир бечора, камбағал. Энди арзи додини кимга бориб айтсин? Ахир у малика бўлса, кимсан, Афросиёб подшосининг яккаю ягона қизи!

— Бечора йигит, энди нима қилади? — деди Дилафруз ҳазиломиз.

— Ушанга ҳайронман, энди нима қилсам экан...а, арзи додимни кимга айтай?

— Нима деяпсиз, ўзингиз рассом бўлиб қолдингизми?

— Кечирасиз, образга кириб кетибман.

Иккаласи бараварига кулишди. Энди Рашиднинг

қулфи дили очилиб кетди, ўртадаги ҳалиги тортинчоқлик анча кутарилганди.

— Ҳуш, шундан кейин нима бўпти? — сўради қиз.

Рашид Дилафрузнинг ҳикояга қизиқиб қолганлигидан мамнун бўлиб, давом этди:

— Шундай қилиб Иброҳим эртаси саҳарлаб туриб, тушпа-туғри подшоҳ саройи олдига борибди. Икки кузи маликанинг кўшида эмиш. Эртадан то қоронғи тушгунча интизор, илҳақ бўлиб кутибди. Маликаи Дилоромни кўра олмабди. Ҳар куни эрта туриб, кўшк ёнига бораркан, пештоқларга тикиларкан, кўзлари толиб, юрак дардига малҳам тополмабди, ишқ ғами санъаткорни эзиб ташлабди.

Кунлардан бир кун Иброҳим саҳарлаб кундалик одати бўйича шоҳ саройига бориб турибди. Иттифоқо, эрта тонгда шоҳ ўз навкарлари билан чиқиб қолибди. Афтидан, у овга кетаётган экан. Иброҳим чопганча бориб шоҳ отини жиловидан ушлабди:

— Мени кечиринг, шоҳим, бир оғиз арзим бор...

Ҳамма ҳайратда қолибди. Шоҳнинг ёнига бориб, отининг жиловини тутишга кимнинг ҳадди сиғарди? Ясовуллар бу беодоб девонани дарҳол ушлаб, қўлини қайириб орқасига бураб боғлашибди.

— Шоҳим, бир оғиз...

Ясовуллар Иброҳимни ҳоли жонига қўймай ўша заҳотиёқ зиндонга ташлашибди.

Эртаси куни Иброҳимни шоҳ олдига олиб киришибди.

— Ҳуш, нима арзинг бор эди менда? — сўрабди шоҳ.

— ...

— Нега шоҳ отини жиловидан ушладинг? — сўрабди вазир.

— Арзим бор эди...

— Нима арзинг бор, айт, адолат қилурмиз, — дебди вазир.

— Бир қошиқ қонимдан кечсангиз, шоҳим...

— Кечдим, айта бер!

Иброҳим ер ўпиб подшоҳга мурожаат қилибди:

— Мен маликага ошиқ бўлиб қолдим. Унинг ишқи юрагимни эзиб, қаддимни долдек букди. Эй, подшоҳи олам, улғунимча хизматингизни қилай, маликаи Дилоромни менга беринг.

Подшоҳнинг жаҳли чиқиб кетибди: «Ҳали менинг тенгим сен бўлдингми?» дебди. Асаби бузилиб: «Жаллод!» деб бақарибди.

Шу вақт подшоҳнинг вазири подшоҳга имо қилиб, бир оз сабр қилиб туришни илтижо қилибди.

— Эй, йигит, подшоҳнинг қизига оғиз солибсан, айт-чи, давлатинг борми ўзи? — сўрабди вазир.

— Бойлигим — ҳунарим, ноёб санъатим, мени машҳур Иброҳим наққош дейдилар. Самарқанд ҳокимининг таклифига биноан кетаётган эдим, — деб бутун воқеани бошдан-оёқ сўзлаб берибди.

Шунда вазир подшоҳнинг қулоғига: «Гулдек ҳунари бор экан, янги сарой барпо этайлик, ҳунарини ишга солсин, то битказгунча бир гап бўлар, саройни тезроқ битирсанг, маликани сенга берамиз, деб ваъда қилайлик, баҳона билан ишимиз ҳам битиб қолади», дебди.

Шунда подшоҳ Иброҳимга юзланиб:

— Қани, санъатингни кўрсат, саройнинг бутун деворларини нақш, сурат билан безагилки, бундай безакетти иқлимда бўлмасин, агар шу вазифани уддаласанг, майли, малика сеники, — дебди.

Ҳикоя шу ерга етганда шаҳар томондан тун оғушида ҳамма ёқни ёритиб келаётган машина Расадхона яқинидаги чойхона ёнига келиб таққа тўхтади. Машинанинг чироғи ўчди-ю, ундан кимдир тушиб ҳовлиққанча Расадхона томонга юриб келди ва овози борица: «Дилафруз, Дилафруз», деб чақира бошлади.

— Вой, Козим-ку, — деди қиз ҳаяжонланиб.

Дилафруз зинадан чопганича тушиб, машина томонга юрди. Рашид аввалига ҳеч нарса тушунолмади, «нима гап экан ўзи», деб секин-аста қизнинг орқасидан машина ёнига борди.

— Нима қилиб шу вақтга қадар бу ёқларда санқиб юрибсан! — деб ҳалиги йигит Дилафрузга дуқ қилди. Қиз хижолат бўлиб, ҳеч нарса демади.

Ҳалиги йигит яна авжига чиқди:

— Бу шармандалик-ку, ҳуш, нега бегона йигит билан юрибсан, ўзи ким?

— Сизнинг нима ишингиз бор?

— Нега ишим бўлмасин, ахир мен...

— Нима сиз...

— Қани, машинага чиқ, — деди-ю, ҳалиги йигит Дилафрузни қўлидан тортди.

— Қўйиб юборинг!

Қиз боланинг ор-номусини оёқ ости қилувчи бу ҳақоратга томошабин бўлиб қолган Рашиднинг қони гўё миясига уриб кетгандек бўлди, аянчли бир аҳволда қолди, ўртага тушиб қизни ҳимоя қилсинми? Дилафрўзни ҳимоя қилишга ҳақ-ҳуқуқи борми ўзи, ахир у билан эндигина танишди-ку! Бунинг устига Козим ўзи ким, балки қизнинг акаси ёки қариндошидир. Аммо йнгитлик виждони Рашидни қийнади, ахир Дилафрўз у билан бирга келган-ку! Бас, шундай экан, қизни ҳимоя қилмаслик йнгит кишининг шаънига ярашмайди. Шундай хаёлга борди, ўзини тутолмай, югурганча Козимга юзма-юз бўлди.

— Бу нима қилганинг, қиз болага нега қўл тегиз-япсан, номард!!— қизишиб кетди Рашид.

— Нима-нима, кимсан ўзинг?— Козим муштини сиқиб Рашидга яқинроқ келди.

— Ахир бирор ноўрин иш қилибдими, бу гапларинг қиз болага ҳақорат-ку, узр сўра!— яна қизишди Рашид.

— Бор нари тур, аралашма,— дея Козим елкаси билан Рашидни қаттиқ туртди.

Агар шу вақт ўртага Дилафрўз тушмаганда бу даҳанаки жангнинг алашга олиб, уришга айланиши ҳеч гап эмасди.

— Сиз аралашманг,— деди Дилафрўз Рашидга юзланиб, кейин Козимга,— машинага чиқинг,— деди-да, ўзи зудлик билан машинанинг олдига ўтириб эшикни қаттиқ ёпди.

Козим Рашидга бир ўқрайди-ю, кейин жаҳл билан машинани ҳайдаб кетди.

Рашид ҳайрон бўлганча машина орқасидан қараб қолди. Қизни бу ерга бошлаб келганлиги учун ўзини айбдордек ҳис қилди. Кўз ўнгига юз берган воқеа, ўша хаёлини банд қилган, ўзи учун гоят муқаддас, ноёб туйғулар уйғотган қизга нисбатан қилинган бундай ёмон муомала учун юрагида ғазаб ўти ёнарди. Уй ўйлаб охирига етолмас, қиз ҳам, Козим ҳам Рашид учун жумбоқ бўлиб қолганди. Ҳар хил хаёлга борди: «Акаси бўлмаса, балки унинг қаллиғидир, йўқ, ундай эмасдир, агар севса шунчалик дўқ қилармиди?»

Рашид осмонга — юлдузлар чаманига қаради. Гўё «Сомон йўли» Самарқанд томон йўл кўрсатгандек

туюлди. Рашиднинг юраги увишди, безовталанди, бе-
поён юлдузлар чаманига бир оз қараб турди-да, кейин
шаҳарга йўл олди.

* * *

Содиқ ишдан қайтиб келганида отаси Абдурахмон
ота шоти қўйиб ҳовлидаги баланд сўрининг узумлари-
ни хомток қилиб, худди қиз кокилларига ўхшатиб эҳ-
тиётлик билан бирма-бир тарамоқда эди. У отасига са-
лом берди, кейин қўлидаги чўгир қовунни водопровод
тагига қўйиб сувни буради-ю, ўзи ичкари уйга кириб
кетди. Бир дақиқа ўтмасданоқ кийимларини ўзгарти-
риб қайтиб чиқди, кейин отасининг ёнига бориб, ердаги
кесиб ташланган ток баргларини бир чеккага саран-
жом қилиб тўплай бошлади.

— Бугун эрта қайтибсанми?— сўради отаси.

— Бир масала билан қўшни заводга борган эдим,
ҳартугур ишим тезроқ ҳал бўла қолди,— деди Содиқ.

— Рашид келмадими?

— Иши жуда кўпга ўхшайди, кейинги кунларда
ҳатто заводда ҳам кўрмайман,— деди ўғлидан бир оз
хафа бўлган оҳангда Содиқ.

Отаси шотидан битта-битта қадам қўйиб эҳтиётлик
билан пастга тушди, ўғлига юзланиб:

— Бу ёққа кел, болам, мана қара, бу ёғини худди
меникига ўхшатиб тара, қарилик қурсин, бўйним оғриб
кетди,— деди.

— Барибир минг ҳаракат қилмай, сизга ёқмайди,
ўхшатиб таролмасам керак,— деди Содиқ.

Содиқ шотига чиқиб, токларни бирма-бир тартибга
солиб тараётган эди, катта бош ғўрани узиб юборди.
Энди гап эшитадиган бўлдим, деб қўрқиб пастга қара-
ди. Ҳартугур Абдурахмон ота водопровод тагига бориб,
юз-қўлларини ювмоқда эди. Содиқ худди айб қилиб
қўйган ёш болалардек шоша-пиша шотидан тушиб, ер-
даги ҳали тўла пишмаган катта бош ҳусайни узумни
олиб ўзи тўплаб қўйган хомток ичига яшириб қўйди,
кейин ҳеч нарса бўлмагандек яна шотига чиқиб, ток
тарашни давом эттирди.

Содиқ ҳозир машинасозлик заводида мастер бўлиб
ишлайди. Унинг биринчи устози ўз отаси. Отаси мана

ҳозир саксондан ошиб кетди, лекин ҳали бақувват. Ўзининг айтишича, агар ишласа Содиқдан яхши меҳнат қилади. Уни заводда ҳамма уста Абдурахмон дейди. Содиқ отасига шогирд тушиб, машинасозлик заводида ишлай бошлади, қачонки, ота пенсияга чиққанда, ўгли юқори малакали ишчи бўлиб етишганди. Кейин уни мастерликка кўтаришди.

Абдурахмон ота ювиниб келиб, пастдан туриб ўғлининг қилаётган ишини бир оз кузатиб турди. Кейин унинг иши ёқинқирамади шекилли: «Туша қол, болам, чарчаганга ўхшайсан, қолганини эртага ўзим қиларман»,— деди. Содиқ гўё отасининг гапини эшитмагандек, индамай ток тарабини давом эттираверди. Шу вақт ошхонадан Маҳбуба чиқиб: «Ота, овқатни сузаверайми», деб сўради, шундан кейингина Содиқ «овқат бахонаси» билан пастга тушди, қўлидаги отасининг ҳаммиша авайлаб сақлаб юрадиган тоққайчисини ўз жойига илиб, юз-қўлини ювиш учун водопровод тагига борди.

Абдурахмон ота қўл юваётган ўғлининг ёнига келиб, қўлидаги сочиқни унга берди, кейин ўғли бир оз оқизиб қўйган сувни қаттиқ қилиб бураб, сўри томён юрди.

— Қовун совисин деб бураб қўйган эдим,— деди Содиқ гуноҳқорона.

— Эй, ўғлим тушунсанг-чи, шаҳардаги ҳамма хонадон қовунга сув оқизиб қўяверса, сув етишадими?

Содиқ отасининг танбеҳига индамади, агар гап қайтарса борми, отасининг чўрткесарлигини билади, жеркиб ташлаши ҳам ҳеч гап эмас. Зеро, отаси ҳозир ҳақ гапини айтаётганди. Бу тиниб-тинчимас чол ободончилик масаласида маҳалладагиларга ҳам тинчилик бермайди.

— Билмайман, Рашид нега ҳаяллаб қолди экан,— безовталанди Абдурахмон ота.

Абдурахмон ота неварасини ўзи тарбиялаб катта қилди. Энди бўлса, невараси бўйи чўзилиб, унга тутқич бермайдиган бўлиб қолди.

— Бугун Рашид заводда кўринмади, ишда ҳам кам кўриняпти,— деди Содиқ яна ўғлидан гина қилгандек.

— Болам, сенга нима бўлди, бугун тажанг кўринасан?— сўради отаси пиёлага чой қуяркан.

— Дадажон, сизга очиқ гапни айтсам, Рашид катта кетяпти чамамда, мажлисда сўзга чиқиб, ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, директоримизни танқид қилиб қолса бўладими? Гапни қарангки, директор ҳам, унинг атрофидагилар ҳам консерватор эмиш, янгиликни ҳис қилмас эмиш...

— Рашид билан гаплашиб кўрдингми, балки у ҳақдир,— деди Абдураҳмон ота босиқлик билан.

— Мен билан маслаҳатлашмайди, ҳовлиқиб, ҳали пишмаган, хом нарсани кўтариб юрибди.

— Пишмаган бўлса, ёрдам бер, болам, ўйлаб кўр, бунақанги ишлар ҳаммамизнинг ҳам бошимиздан ўтган.

— Лекин ҳозир Рашид ҳақ эмас.

— Қани бўлмаса менга бир бошдан тушунтириб бер, нима гап ўзи?— деди чол соқолини силаб.

— Ўзингиз ўйланг, директор ҳам бир нарсани ўйламай гапирмайди, менга ишонаверинг, таклиф қилаётган нарсаси ҳали хом нарса.

— Қизишмай менга очиқроқ айтсанг-чи, Рашид янги машина ишлаптимиз?

— Йўқ, янги машина эмас, пахта териш агрегатига янги шпиндель ишляпти.

— Бунинг нимаси ёмон экан,— энди Абдураҳмон ота ҳам бир оз қизишиб кетди.

— Мен ёмон деб айтганим йўқ.

— Баъзи одамлар борки, амал тегди — ўзгаради қолади. Ахир билмайдики, ҳукумат, халқ уни шу лавозимга лойиқ кўриб, иззат-ҳурмат қилиб қўйган. «Айланадиган ер-ку, нега кишиларнинг боши айланади», деганларидек, давлат унга ишониб лавозим, даража, обрў берибди, у бўлса илгариги замондаги заводнинг хўжайинидек иш кўради — манманлик йўлига ўтади. Бундайларнинг охири вой.

— Директоримиз яхши одам, дадажон!

— Мен манман одамлар ҳақида сўзладим. Агар эшитган бўлсанг, заводда биз ишлаганда Александр Васильевич Хохлов деган бўларди. Ана у жонон йигит эди. Ҳа, у билеъ бирга ишлаганлар билишади. Ажойиб одам эди, ишчи деганда жонини берарди.

Ота чойдан бир ҳўплаб, яна гапида давом этди:

— Энди ўғлим, Рашидга келсак, агар билсанг, у ҳали ёш, ғўра, унга йўл кўрсатиш, устозлик қилиш керак. Агар янги шпиндель ясаган бўлса, жуда яхши

қилипти. Хўш, сен менга тушунтириб бер-чи, Рашид ясаётган шпинделнинг ҳозиргисидан фарқи нимада?

— Эй отажон, ҳали пишмаган нарсая деяман-ку!

— Пишмаган бўлса пиширинглар, бу сизлар учун ҳам фарз, ҳам қарз.

— Пишмайдиган бўлгандан кейин фойдаси йўқ.

— Бўлмаса сенга айтадиган гапим шу, сен ҳали ўз ўғлингни яхши билмас экансан, ҳа, болагинам, Рашид ақли ҳуши жойида бола, бекорга бир нш қилмайди, шундай, гапларимни яхшилаб уқиб ол!

— Гапларингизга тушундим, отажон, лекин уришаётган иши бефойда иш.

— Йўқ, тушунмабсан, тушунганингда бундай демасдинг, саволимга жавоб ҳам бермадинг, мени ҳали миям ачиб қолганича йўқ бир нарсани эсдан чиқарсам. Қани, нега жавоб беришдан қочасан, менга Рашиднинг шпинделини айтиб берсанг-чи.

— Унинг шпиндели ҳозирги терим машинасидагига қараганда яхши эмиш, пахтани кам тўкармиш, иқтисодий жиҳатдан ҳам фойдали экан, тозалашга ҳам кам вақт сарф бўларкан...

— Ҳа, гап бу ёқда дегин, сенинг сўзларингга қараганда Рашиднинг ҳозирги ишлаган нарсаси мутлақо бўлмайди, шундайми-а?

— Жуда унчалик эмас, ҳар ҳолда ҳозирча бир гап чиқиши қийин, нима дейишни ҳам билмайман.

— Нега билмайсан, болам, қизиқ гапни айтдинг, ахир у ўз жигарбандинг-ку, ўғлингнинг ишига асқатмасанг, кимга асқатасан?

— Отажон, ахир ҳозир биз ясаётган машинанинг шпиндели ёмон эмас, республикамиздаги ўттиз мингга яқин машина ўшанда ишляпти, пахтамизнинг салкам ярмисини териб берапти.

— Менимча, ҳозир у машина ҳақида гап бораётгани йўқ, уни ҳеч ким ёмон деяётгани ҳам йўқ, балли ўша машинани ясаганларга. Лекин гап бошқа томонда. Ахир, ўғлим, ўзинг бир танангга ўйлаб кўр, яқин-яқинларда Москвага бориш учун неча жойда қўниб, кун бўйи учардик. Энди-чи, икки дунё бир қадам. Мана, кунни кеча ТУ — 144 деган янги самолёт чиқибди, «Қизил»¹да расмини ҳам кўрдим, Москва билан Тош-

¹ «Совет Ўзбекистони» газетаси ҳақида гап кетяпти.

кент ўртасини 1 соату 53 минутда босибди. Мана сенга техника!

Содиқ бир оз жим қолди. Гапга чечан бу чолга гап топиб беролмай қолди, нима ҳам десин, ҳаммасига хозиржавоб, али деса, бали дейди. Барибир отасига ўз гапини ўтказа олмайди, заводда ишлаган кезларида ҳам шундай чўрткесар ишчи эди отаси.

— Рашид сиз айтгандек ҳали жуда ғўр,— деди Содиқ мулойимлик билан.

— Ўзинг қанақа эдинг, бир ўйлаб кўрдингми, болға уришни билмасдинг. Рашидлар ҳали ғўр бўлса ҳам ҳар ҳолда, ёш, ёшлардан эса ўзинг мендан яхши биласан, янги фикр чиқади.

— Энди гапнинг очигини айтсам, неварангиз ўртоқ Акром Пулатов олдида юзимни ерга қаратди. Биласизку, Акром ака мени жуда ҳам ҳурмат қилади. Ўғлим бўлса чиқиб, мен учун ғоят иззатли кишини танқид қилиб ўтирса, тагин гапини қаранг, директор янгиликни бўғаётган эмиш,— деди қизишиб Содиқ.

— Ўғлингнинг гапи, балки ростдир. Мана, ўзинг танангга бир ўйлаб кўр, еттинчи осмонда одамларимиз учиб юришибди. Ойда эса экскаватор ишляпти, космонавтлар юрибди, сен бўлсанг битта нарсага ёпишиб оляпсан чамамда. Рашиднинг фикрига ҳам қулоқ солиб кўринглар, балки фойдали томони чиқиб қолар.

Содиқ отасининг гапларига бошини эгиб, қулоқ солди. Фикрини бўлмади. Лекин юрагида нима учундир ўғлидан норозидек эди, иложи бўлса, отаси неварасини юришиб қўйса! Чунки Рашид оила, турмуш ва бошқа масалаларда отасига бўйин эгса ҳам иш масаласида унга ҳечам сўз бермасди, мустақил эди.

Абдураҳмон ота ўглига бир оз қараб турди-да:

— Танқиди ҳақ бўлса, қўявер, танқид қилаверсин, бу билан директорингнинг обрўси тушармиди, аксинча, ишга фойдаси тегади,— деди ётиғи билан.

— Шундайку-я, ҳали ёш, ўзини майиб қилиб қўймаса деб қўрқаман.

— Қўй, завод бунёд бўптики, шу гап. Иван деган воронежлик ишчи бўларди, эсингдами, сочи жингалак, малла йигит, битта янги деталь ишлаганда қанақа жанжал бўлганди. Барибир ўшанда Иван ютиб чиққан-

ди. Ҳақ нарса ютиб чиқаверади, ўғлинг ҳақ бўлса, унда қўрқма!

— Чамамда, Рашид сизга ҳамма гапни айтиб қўйганга ўхшайди.

— Айтмаса ҳам биламан, сенлар ҳозир сон кетидан қувяпсанлар, газетада анави куни ўқигандим, нима деб ёзибди дегин, сифатсиз маҳсулот беряпсанлар, конструкциялари яхши ишланмаган машиналаринг заводдан чиқади-ю, ремонтга тушади, ахир бу жиноят-ку!

— Машинага талаб катта, чиққанини жон-жон деб пешма-пеш олиб кетишяпти.

— Тўғри, машинага талаб катта, лекин сенлар ана шундан фойдаланиб сифатсиз ишляпсанлар. Ошхонага кирсанг, одам кўп бўлади, сўраган овқатинг йўқ. Демак, сен истаган нарсангни олиб келиб беришмайди, балки сен улар берган овқатни ейсан, ҳа, камчил бўлгандан кейин колхозлар машинангни кўзига суртгандек олишаверади-да.

Ота-бола анча мунозара қилишди, оқибат чолнинг асаби чидамай, жаҳли чиқиб кетди:

— Сен ҳали ишчи синфининг кучини тушуниб етмабсан. Ишчининг меҳнати оғир. Биласанми, асалари бир килограмм асал йиғмоқ учун 300 минг километрга яқин масофани учиб 19 миллион гулга қўниши керак экан. Ишчи синфи ҳам шундай. Оғир меҳнат билан, ақл кучи, қўл кучи билан бойлик яратади. Элни кийинтиради, безантиради, озиқ-овқат билан таъминлайди, Агар кучим етганда ўзим билардим, ишчи синфининг қудратини сендақангиларга кўрсатиб қўярдим!

Шу вақт Маҳбуба катта лаганда манти олиб келди, чойнакни бир чеккага қўйиб, ота-боланинг бундай тортишувига ўрганиб қолганлиги учун гапга аралашмай дастурхон атрофига ўтирди. Овқатга энди қўл узатишган эди ҳамки, Рашид кириб келди. Маҳбубанинг юрагидан гўё қуёш чиқиб кетгандек бўлди, ўғлига эшитириб, «қайнананг суярган», деб қўйди. Рашид салом бериб, «ҳозир» деганча, ювиниб келиб, бобосининг соғлиғини сўради ва отасининг қаршисига чўккалади.

— Кечикиб қолдинг, ишинг кўнайиб кетди чамамда,— деди Абдурахмон ота.

— Ҳозир қўл қўлга тегмайди, заводда ота-бола ҳатто кўриша олмаймиз,— деди отаси, яна ҳалиги гинасини қайтариб.

Ўртага бир сз жимлик чўкди.

— Самарқандга бориб нима иш қилиб келдинг?— сўради Рашидга юзланиб Абдурахмон ота.

Рашиднинг юраги шув этиб кетди. Хаёлига куни кеча бўлиб ўтган воқеалар тушди, улар гўё тушдек туюлди, Дилафрўзни эслади, юраги увишди. Қизиқ, воқеалар худда хаёлида бўлгандек, ушанда қадимги афсона дунёсига кириб кетгандек бўлганди. Дилафрўз билан учрашув дақиқалари жуда қисқа вақтда бўлиб ўтган бўлса ҳам гўё Рашид учун жуда узоқ муддатга ўхшаб кетди. Дилафрўз юрагига жуда яқиндек туюлди, ўзининг истаги, орзуси, ўйлаб юргани, излагани шу қиз эмасми? Боғибаланддаги учрашув дақиқалари ёдидан чиқармиди. Рашид қизнинг ҳар сўзини, ҳар бир ҳаракатини эслашга ҳаракат қилди, аллақандай илиқ ҳиссиёт бутун вужудини чулғаб олганди. Агар Дилафрўзни кўрмаса, у билан учрашмаса, гўё туролмайдигандай туюлди. Расадхона ёнидаги ўша воқеа-чи? Ажабо, қиз болага ҳам шунчалик қўполлик қилинади-ми? Бечора қиз, меннинг олдимда ер ёрилмади, ерга кириб кетмади, мен-чи, нега ахир жим турдим, таъзири-ни бериб қўйсам бўлмасмиди!

Рашиднинг лаблари секин-аста нималарнидир пичирлади, бир оз ғазабланганлиги боисидан бўлса керак, асаби қўзғаб, пешанасидан майда тер қуйиб кетди.

— Ўзинг соғмисан?— сўради онаси. Кейин пиёладаги чойни ўғлига узатди.

Рашиднинг хаёли жойига келди.

— Нима бўпти менга, соппа-соғман... Ҳа... айтмоқчи, Самарқандга дўстларим билан борган эдим, саёхат қилишга.

— Топил биланми?— сўради отаси.

— Йўқ...

Ўртага жимлик чўкди. Абдурахмон ота энди бу ҳақда бошқа гап очмади. Ўғлининг ҳам, неварасининг ҳам хаёли жойида эмасди. Манти еб бўлинди. Маҳбуба ҳалиги эри олиб келган қовунни сўйиб келди, битта палласини коса қилиб, қайнатаси олдига қўйди. Абдурахмон ота «ҳаммасини емайман, сен олиш», деб коса қилинган палла-қовунни Рашиднинг ёнига суриб қўйди.

Вақт хуфтондан ошди, Рашид рухсат сўраб ўз хонасига кириб кетди. Ота-бола у ёқ-бу ёқдан бир оз гапла-

шиб ўтиришгач, қўзғалишди. Содиқ ўрнидан тураркан, отасига юзланиб:

— Ҳар ҳолда, неварангизга бир насиҳат қилиб қўйинг, ота,— деди.

— Неварамнинг ақли ҳуши жойида, ёмон бўлсаки, насиҳат қилсам,— деди Абдурахмон ота.

Содиқнинг жаҳли чиқди, лекин индамади, отасига қараб туриб, кетидан заводга эргашиб борган кезларини эслади. Отасининг ўша навқирон даврларини кўз олдига келтирди. Кимсан, Абдурахмон уста. Заводнинг фахри ҳисобланарди, расми ҳеч вақт «Ҳурмат тахта»-сидан тушмаган. Съездлар, қурултойларга ҳамиша делегат қилиб сайланарди. Агар отасининг расми босилиб чиққан газета ва журналларни тўпласа, қанча бўларди. Унда отаси ёш, бақувват эди. У бўлса энди 16 ёшга тўлганди. Отаси жуда абжир, бир сўзли ишчи эди. «Ҳа, ҳеч қачон сўзидан қайтмайдиган қайсар»,— дея ўзича сўзланиб чойнакни тўлдирди-да, хонасига кириб кетди.

Маҳбуба дастурхонларни йиғиштирар экан, қайнатасига юзланиб:

— Рашидингизнинг бошини иккита қилиб қўйсан бўларди, отасига айтсам мен ўртага тушмайман, дейди. Ёши ҳам йигирма олтига кирди. Уйланишдан гапирсам, жаҳли чиқади,— деди.

Келин маъюсланиб қайнатасига қараб турди, ота тахта зинадан секин-аста эҳтиёткорлик билан тушар экан, келинига майингина қилиб:

— Вақт-соати келиб, ҳаммаси жойида бўлади, қизим, қўявер, уни шоширма, чамамда, ҳали киладиган ишлари кўп, мен ҳам ўттизга кириб уйланганман...— деди.

Маҳбуба индамади, қайнатасининг сўзларини итоат билан қўл қовуштириб эшитди, кейин Абдурахмон отанинг қўлига сув қуйиб, сочиқ тутди. Ота келинини дуо қилди.

* * *

Рашид бу сафар боришида «Зарафшон»га эмас, «Самарқанд» меҳмонхонасига тушди. Хонасига кирди-ю, ўша заҳоти «Интурист»га телефон қилди, негадир ҳеч ким жавоб бермади. Ювиниб чиқиб, яна қўнғироқ қилди, ҳартугур бу сафар трубкани бир қиз олди.

- Дилафрўзни телефонга чақириб беролмайсизми?
- Фамилияси нима?
- Фамилияси...

Рашид Дилафрўзнинг исмини биларди-ю, лекин фамилиясини сўрамаганди. «Интурист»даги қиз бўлса қўполроқ чиқиб қолди, Рашид сўзини тамомламасдан, трубкани таққа ташлаб қўйди.

Бундай одобсизлик Рашидга ёмон таъсир қилди, жаҳли чиқиб қайта қўнғироқ қилган эди, яна ўша қизнинг овози эшитилди.

— Мен сизга айтдим-ку, Дилафрўзингизни билмайман, бунинг устига идорада ҳозир ҳеч ким йўқ, ҳозир айни қизгин палла, ҳамма саёҳатчилар билан юрибди.

Рашид телефонни қўйиб, шошганча кийинди-да, Регистон томон кетди. Бозор ёнидан ўтиб, мадраса ичига кирди. Бир группа сайёҳларга Регистон тарихини инглиз тилида бийрон сўзлаётган қизнинг ёнига бориб турди. Суҳбат тугаши билан сайёҳлар кўча томон юришди, Рашид вақтдан фойдаланиб, қизга яқинлашиб аста сўради:

— Марҳамат қилиб айтинг-чи, Дилафрўзни танийсизми?

— Дилафрўз Қосимованими?

— Ҳа, ҳа, ўша.

— Бир-икки кундан бери ишга чиқмадилар, эшитишимча, дам олишга кетган бўлсалар ҳам ажаб эмас, қулоғимга шундай чалингандек бўлиб эди,— деди қиз.

— Балки уйда дам олаётгандир?

— Эҳтимол,— деди қиз елкасини қисиб.

— Сиз унинг адресини билмайсизми?

— Университет ёнида туришди деб эшитганман, лекин уй номерларини билмайман.

— Раҳмат сизга.

— Арзимаёди.

Рашид қиздан яна ниманидир сўрамоқчи бўлди-ю, лекин шу вақт саёҳатчилардан кимдир уни саволга тутиб қолди. Кейин яна бозорга чиқиб, такси останковасига қадар борди. Ҳартугур, таксилар кўп экан, биттасига ўтириб, университет томон кетди.

Университет ёнидаги газета киоскасига яқинлашиб, сотувчи чолдан сўради:

— Сиз Қосим аканинг уйини билмайсизми, шу ерда деб айтишувди.

— Қосим аканинг уйиними, нега билмас эканман, ҳов анави очиқ турган кўк эшик,— сотувчи киоска дарчасидан калласини чиқариб кўчанинг нариги бетигаги эшикни кўрсатди-да, кейин:— Қосим ака таниқли одам, уни Самарқандда билмаган киши йўқ,— деб қўшиб қўйди.

Рашид кўчанинг нариги бетига ўтиб, очиқ турган кўк эшик ёнида тўхтаб, ичкарига мўралади. Ойнабандли уйлар, катта чорси ҳовли, ўртаси гулзор. Кимдир ҳовли супурмоқда эди. Ўзи кўринмасди-ю, атлас кўйлагининг бир чеккаси кўзга чалинарди, холос. Рашиднинг юраги дукиллаб уриб кетди, кўчадан ўтаётганлар кузатмаяптимикин деб у ёқ-бу ёққа аланглади-ю, кейин яна ичкарига қаради. Қиз кўринди, ўша, ҳа, худди Дилафрузнинг ўзи. Демак, дам олишга кетмабди, уйда экан. Эшик ҳалқасини ушлаб, аста-секин тақиллатди. Қиз орқасига ўтирилиб қаради-да, эшик олдида турган бегона йигитни кўриб, супургисини ташлаб, дарвоза ёнига келди.

— Ассалому алайкум,— деди қиз уялибгина.

Рашид саломга алик олди-да, аввалига бир оз иккиланди, кейин эски танишлардек сўраша кетди.

— Яхшимисиз, саломат юрибсизми?

Қиз бўлса ер остидан Рашидга қаради, бу қарашда лоқайдлик, «нега келдингиз» дегандек савол аломати бор эди.

— Отпускада экансиз шекилли?— сўради Рашид.

— Йўқ...

— Мени танимаяпсизми...

— Сизни қаердан танир эканман, қизиқ экансиз,— Қиз ҳайрат-ла Рашидга қаради.

— Ие, Расадхона ёнидаги учрашувимиз-чи?

— Бу нима деганингиз, кечирасиз, мен сиз айтган қиз эмасман.

— Мени танимаяпсизми, ахир мен Рашидман...

— ...

— Афросиёб ҳақидаги ҳикоя эсингиздами, мен... мен...

— Кечирасиз, ҳозир дадамларни чақираман,— қиз шундай дея эшикни ёпиб, чопганча ичкарига кириб кетди.

Рашид ғоят ўнғайсизланди, кетишини ҳам, кетмаслигини ҳам билмай, турган жойида қотиб тураверди. Ўзи учун ғоят яқин, қадрдон бўлиб қолган, юрагига яқин севикли кишисининг таниб туриб, ўзини танимасликка олиши уни ҳайратга солганди. Ажабо, ростдан ҳам танимаяптими ёки шунчалик ўзини билмасликка оляптими? Йигит бўлиб, бунақа аянчли ҳолатга биринчи бор тушиши эди. Кўра-била туриб, танимайман, деб турса бундан ҳам ортиқ дилозорлик бўладими? Кейин ўзига ўзи таскин берди. «Бир марта кўришган эдик, холос, танимасликка балки ҳаққи бордир. Гўзал, дилбар қиз бўлгандан кейин, биздақангиларга бепарво қарайди-да! Бунинг устига бунақанги қизларнинг хушторлари ҳам кўп бўлади. Балки мен ҳам шулардан бири-сидирман». Бу сўз Рашиднинг миясига қаттиқ урилди. Хаёли бўлинди. «Ҳозир дадаси чиқса нима дейман, яхшиси, тезда бу ердан кета қолай, тағин шарманда бўлиб юрмай» дедию ёв қувгандек шошганча кўчанинг нариги бетига ўтиб олди. «Бегона шаҳарда таниш бўлмаган уйга, тағин қиз болани қидириб келиш... Ёш бола бўлса ҳам майли эди. Студентлик даври бўлганда ҳам майли эди, бунақанги «мардлик»ни кўтараварди. Кап-катта ёшдаги одам севги изҳор қилиб, қизларнинг уйигача бориб юрса-я! Кимсан, Тошкентдаги катта заводнинг инженер-конструктори, бу ёғини сурештирса тағин партбюро аъзоси. Ёшинг катта бўлиб, обрў-эътиборли киши бўлиб қолганингдан кейин бунақа ишлар ярашмас экан».

Рашид шуларни ўйлаб, ҳардамхаёллик билан университет ёнидаги хиёбон бўйлаб кетди. Газета киоски ёнидан ўтаётганда ҳалиги чол яна бошини чиқариб: «Қосим акани учратдингизми?»— деб сўраб қўйди. Рашид «топдим» дегандек, калласини қимирлатди. Бу аянчли аҳволи ўзига жуда таъсир қилди. Айниқса, қизнинг танимасликка олганлиги жон-жонидан ўтиб кетди. Танимаган одамнинг уйига бориб юрибди-я! Тағин боришга бориб қўйиб, индамай қочиб ҳам қолди. Улар энди нима деб ўйлашаркин, балки бирор ўғри-муттаҳам келгандир дейишар. Наҳотки Дилафрўз уни дарҳол унутган бўлса! Рашидга ҳаммадан ҳам шуниси алам қилди. Кўриб-билиб туриб, юзингда кўзинг борми демай танимай ўтирса! Тағин, Тошкентдек жойдан фақат ўшани деб келган бўлса! У бўлса

парвойи фалак, ҳозир ҳеч нарсани билмагандек яна ҳовли супуришни давом эттираётган бўлса ажаб эмас. Бу инсон туйғусини хўрлаш эмасми? Лоақал, кўришиб, ҳол-аҳвол сўрашса ҳам майли эди.

Рашид шундай хаёллар билан бўлиб меҳмонхонага етиб келганини ўзи ҳам билмай қолди. Хонасига кирди-ю, чарчаб диванга ўтирди, хўрлиги келди, эзилди. Энди бу ерда ёлғиз нима қилади. Қечқурунги самолёт билан Тошкентга кетгани маъқул эмасмикин. Эртага дам олиш кунини уйда бўлиб, баъзи бир ишларга қарашса бўларди. Бобоси ҳам, отаси ҳам, уйда кам бўласан, деб хафа бўлишаётганди. Телефон ёнига бориб, аэропорт кассасига қўнғироқ қилиб, кечқурунги рейсга билет заказ қилди. Кейин диванга келиб, маъжус ўтирди. Туфлиси оёғини сиқиб юборган эди, ечиб ташлади. Галстугини ҳам ечди. Каравотдаги ёстиқни олиб диванга қўйди-ю, ёнбошлади. Кўзи бир оз илинган ҳам экан, хаёлида хонада кимдир юргандек бўлди. Кўзини очиб, уйда юрган одамнинг ким эканлигини аниқламоқчи бўлди-ю, лекин кучи етмади, кўзи юмилганча ётаверди, охири бўлмади, бутун ирода кучини тўплаб, кўз очиб у ёқ-бу ёққа қаради.

— Кечирасиз, уйғотиб юбордимми, бемалол дам олаверинг, мен у ёқ-бу ёқни тартибга солиб қўйдим.— Бу меҳмонхона хизматчиси эди.

— Бемалол, шунчаки кўзим илинибди,— деди Рашид уйқу аралаш.

Ҳалиги аёл ивирсиб юравергач, Рашиднинг гаши келиб ўрнидан туриб кетди. Дераза ёнига бориб, бир оз кўчага қараб турди, ўтган-кетганларни кузатди, кейин ҳалиги аёлга юзланиб:

— Сиз асли самарқандликмисиз?— деб сўради.

— Бўлмасам-чи, асл насл-насабим самарқандлик бўламан. Отам ҳам шу ерда туғилиб, шу ерда вафот этганлар.

— Қаерда турасиз?

— Шоҳизинда ёнидаги кўчада.

Рашид бир оз мулоҳаза қилиб турди-да, кейин сўради:

— Сиз Қосим акани танийсизми?

— Қайси Қосим ака?

— Университетга яқин жойда турармиш-ку!

— Нега танимас эканман, бу ёғини сўрасангиз, бизга уларнинг бир оз қариндошлик томони ҳам бор.

— Узоқ қариндошми?

— Қосим аканинг хотинлари Сарвихон томондан яқинлигимиз бор. Илгари онам раҳматлик ўлмасларидан олдин уларникига тез-тез бориб турар эдик, онам вафот этдилару алоқамиз узилди.

— Ҳозир борди-келди қилмайсизми?

— Анчадан бери бормаيمان.

— Сарвихон опа томондан қариндош экансиз-да!

— Ҳа, айтишларича, Сарвихон ёшлигида жуда чиройли қиз бўлган дейишади, худди ҳурилиқонинг ўзгинаси экан... Қосим ака шўрлик унга ошиқу беқарор бўлиб, роса овора бўлган дейишади, охири ўртага энг яқин обрўли кишиларни қўйиб, зўр-базўр Сарвихонга уйланган экан.

— Қосим аканинг нечта фарзанди бор?

— Билмадим, ҳар ҳолда уч-тўртта бўлса керак,— деди хизматчи аёл.

— Яхши билмас экансиз-да, бўлмаса, тагин қариндошимиз дейсиз.

— Айтдим-ку сизга, илгарилар кўп борардик деб. Ҳозир оёғимни узиб юборганман. Нимасини айтасиз, иним, менинг дардимни қўзғатманг, бу ёғини сўрасангиз, буларнинг оиласига тегингу қочинг. Қизлари нақ осмонда, шундай олифта, шундай таннозки, худди онасининг ўзгинаси. Онаси Сарвихон иссиқ-совуқчи, жодугар, эри бўлса унинг чизган чизигидан чиқмайди, бурнидан ип ўтказиб олган. Бечора Қосим ака бўлса, қўйдан ювош одам, умри меҳнатда ўтган. Айланай, тагин ёмонлаяпти деб ўйламанг, мен ҳақ гапни айтяпман. Яхшини яхши, ёмонни ёмон, дейман. Сарвихондек пишиқ, хасис аёл Самарқандда бўлмаса керак. Уйига борсангиз қариндошим келибди, деб мундоқ рўйхуш ҳам бермайди, уруғ-аймоқлари улардан бешиб кетишган. Айниқса, Қосим ака қариндошларининг ҳолига вой. Бир кун Қосим аканинг қишлоқдан колхозда ишлайдиган укаси келган экан, уйига киргизмабди ҳам. «Тузукроқ кийим кийиб келинг», деб жўнатиб юборибди, ҳатто олиб келган нарсаларини қўлига қайтариб берибди.

Меҳмонхона хизматчиси жуда сергап аёл чиқиб қолди. Дилафрўзнинг оиласи ҳақида йўқ ердаги гап-

ларни айтди, сузининг охирида «қизини аллақаерга унашиб қўйган эмиш», деб қўйди.

Рашид меҳмонхона хизматчисининг сузларига ҳайрон бўлди. Лекин ишонмади. «Афтидан, бу аёл ёлғон-яшиқни кўпроқ гапирди», деб ўйлади. Ўзига ўзи савол берди. «Нега шундай қилди экан ёки уларда хусумати бормикин? Айниқса, онасини жуда ҳам ёмонлаб ташлади».

Рашиднинг хаёл суриб, ўйланиб қолганини сезган хизматчи аёлнинг эсига бирор нарса тушди шекилли, қўққисдан сўраб қолди:

— Сиз уларни танийсизми, жуда суриштириб қолдингиз?

— Ҳа, бир оз танишлигимиз бор,— деди Рашид гапни чўзмай.

— Ҳали шундай денг...— деди аёл Рашидга зимдан ёвқараш қилиб, кейин чиқиб кетди.

Бу сафар Самарқандга келишидан кўнгли жойига тушмади. Фақат дўсти Ғофир билан учрашиб, қишлоқ хўжалик бошқармасида янги шпинделнинг лойиҳаси бўйича маслаҳатлашиб олди. Дўсти Ғофир унга жуда яхши, самимий мулоҳазалар айтди. Бошқарманинг Виталий Борисович Красов деган бош инженери бор экан, айниқса, ўша киши янги шпинделнинг битта деталини бошқачароқ қилиб ўзгартириш ҳақида ажойиб фикр билдирдики, бу Рашид учун жуда ҳам қимматли эди.

* * *

Жума куни илмий-техника кенгашининг мажлиси бўлади. Янги шпиндель лойиҳаси асосан тайёр. Цехдаги ишчилар ҳам Рашидга яхши фикрлар айтишди, ҳатто конструкцияга айрим ўзгартишлар киритишди. Ҳаммаси майли-ю, фақат завод директорининг муносабати Рашидга қоронғи эди. Ҳар ҳолда, у заводнинг директори бўлгандан кейин ҳамма унинг изидан боради, айтгани айтган, дегани деган. Агар директор ёрдам бермаса, ишнинг олға силжиши, албатта, қийин. Қани энди, конструкцияга биноан жуда бўлмаса янги шпинделнинг бирорта намунасини яратиб, синая кўрса, ҳамма нарса яна ҳам равшан бўларди. Бунинг учун илмий-техника кенгашининг қарори керак. Завод директори сидқидилдан хоҳиш билдирмаса техника кенгаши

ҳам масалани узил-кесил ҳал қилиши қийин, кўпчилик директорнинг оғзига қараб туради.

Яқинда Рашид цехда ишчилар билан маслаҳат қилиб турганида завод директори Ақром Пулатов келиб қолди.

Рашид салом бериб, директор билан кўришди.

— Хуш, нима гап?— сўради директор.

— Ўша сизга айтган янги шпиндель ҳақида маслаҳат қиялпман, биласизми, ишчилар лойиҳани маъқуллашяпти...

— Э, қўйсанг-чи шу конструкциянгни, жуда мияни ачитдинг, шошмай тур, бунақанги ишлар кейин бўлаверади, конвейердан чиқаётган машиналарнинг бир-иккитасини ОТК ўтказмапти, бориб гаплашиб кўр, улар нима демоқчи?

— Нима дерди, сифати ёмон бўлса керак.

— Сен ҳам ўшаларга ён босасан.

Директор қаддини ғоз қилиб, конвейердан чиқаётган тўрт қаторли машинани кўрсатди:

— «Ўзбекистон» — бизнинг фахримиз, бу йил дала-ларимизда ўттиз минг «зангори кема» ишлаши керак. Машинага талаб катта!

— Талаб катталигини мен ҳам биламан, Ақром Пулатович, аммо ҳаёт бир жойда тўхтаб турмайди-ку!

— Ҳа, Рашид, худди шунинг учун ҳам «ХВС-1,2»ларни янгилари билан, тўрт қаторли машиналар билан алмаштирдик. Шу машина билан 700—800 тоннага етказиб пахта терияпти. Тушуняпсанми?

— Жуда яхши тушуняпман, машинамизга тан бераман, лекин биз уни янада такомиллаштириш йўлидан боришимиз керак, мукаммал, арзон, фойдали пахта териш агрегатлари яратишимиз даркор.

Шундан кейин суҳбат бўлиди. Кимдир директорни тезда телефонга чақириваётганлигини айтди. Директор: «Ҳали сен билан яна гаплашаман», дея, шошганча югуриб кетди.

Хуллас, директор билан бўлиб ўтган гап шу билан тугади. Заводда бўлиб ўтган партия ҳисобот-сайлов йиғилишида заводнинг бош конструктори Василий Васильевич Сабуров, заводнинг бош инженери Григорий Иванович Ефремов сўзга чиқишиб, Рашиднинг янги шпиндели лойиҳасини мақтаб, маъмуриятдан бу таклифга эътибор билан муносабатда бўлишни сўрадилар.

Кейин Рашид мажлисда завод директори бу масалага лоқайдлик билан муносабатда бўлаётганлигини очиқдан-очиқ айтди. Шундан кейингина лойиҳа илмий-техника кенгашининг мажлисига қўйиладиган бўлди. Эртаси куни завод директори кабинетида кичкина йиғилиш бўлиб, рецензентлар тайинланди. Илмий-техника кенгашининг мажлиси жума кунига белгиланди.

Рашид бўлажак кенгашда лойиҳанинг қаттиқ муҳокама бўлишини биларди. Лекин хулоса қандай бўлади, ишн олға босадими, йўқми, буни билмасди...

* * *

Кенгашга яхши тайёргарлик кўриш, ҳужжатларни, ҳисоб-китоб ишларини яна бир бор кўздан кечириб чиқиш керак. Рашид Ғофир билан бирга ҳаммасини яхшилаб чамалаб чиқди. Ҳисоб-китоб ҳам жойида. Ўйлади: самолёт учишига ҳали икки соатча вақт бор, унгача яхшиси бозорга чиқиб, бирор совға-салом олиб келай деди-ю, отланиб ўша томонга жўнади.

Дастлаб нон бозорига борди, кейин мева бозорига ўтди. Синглисига шўр данак олмоқчи бўлиб турган эди, қаршисида унга қараб турган шляпали йигитга кўзи тушди. Қаерда кўрган эдим, деб хаёлидан ўтказди. Кўзига жуда совуқ кўриниб кетди. Боз устига, шляпаси жуда эски, ўзича «замонавий» деб мақтангандек йўғон қилиб тақиб олган рангдор галстук костюмидан чиқиб, худди сочиқдек осилиб ётибди. Ҳа, энди эсига тушди. Айтмоқчи худди ўша, кечқурун Дилафрўзга дашном берган йигит шу... Козим...

— Ҳа, йигит, ҳали ҳам Самарқандда юрибсизми? — Рашидга яқин келиб гап ташлади Козим.

— Салом алайкум, соғ-саломатмисиз, — яхши гапирди Рашид.

— Саломатлигимни сизга аҳамияти йўқ, мен сизни яхши танимасам, — тўнгиллади Козим.

— Ота-боболаримиз одати, танишми, таниш эмасми, барибир салом бериш керак.

Козим индамади, ўзини эшитмаганликка солиб, пештахтага тўкиб қўйилган шўр данакдан олиб қарсиллатиб чақа бошлади.

Рашиднинг ғаши келиб, ундан нари кетди, Козим бўлса хиралик қилиб, унинг орқасидан юраверди.

— Хўш, менда ишингиз борми?— сўради Рашид энди бир оз жаҳли чиқиб.

— Бу ерни Самарқанд бозори дейдилар, қаерга борсам боравераман.

Рашид индамади, оғирлик қилди, ўша кунги беодоблиги учун бир кўнгли таъзирини бериб қўймоқчи ҳам бўлди, аммо унинг шаллақилик қилишидан қўрқди, ахир бунақангилар билан олишиб, обрў топиб бўладими! Лекин индамасанг, яна авжга чиқавериши ҳам мумкин.

— Ишқ-муҳаббат изҳор қилиб кетган экансиз ўшанда, хўш, бу ёғи нима бўлди энди?

— Бу билан нима демоқчи бўласиз?

— Кўп бу ерда хира пашшадек айланаверманг, бу ерни Самарқанд дейдилар...

Рашиднинг газаби қўзғайди, бу сурбетнинг қилмишига энди ортиқча чидай олмас эди, асаби бузилганидан оғзи қуриб қолди, жони ҳалқумига келгандек бўлди. Қани энди холи жой бўлса-ю, бу пасткашнинг таъзирини бериб қўйса.

Рашид қанчалик ўзини босиб, оғирлик қилишга уринмасин, Козим борган сари авжга чиқарди. Кесатик гаплар унинг жонига тегди.

Рашид яна оғирлик қилди, жаҳлини ичига ютиб, Козимга бир оз яқинлашди, аста-секин қулоғига бир нарса демоқчи бўлган кишидек, йигитнинг билагини ушлаб, шу қадар қаттиқ қисдики, Козимнинг кўзларидан ўт чиқиб кетгандек бўлди. Козим жуссаси келишган бақувват йигит кўринарди, лекин Рашид ундан кучли эди. Унинг қўли жуда ҳам қаттиқ эди. Чунки у янги машиналарни тайёрлашда, тажриба қилишда бевосита ўзи қатнашарди, баъзан станокда ишлашга ҳам тўғри келарди, пахта териш машиналарини далада бир неча бор синаб ҳам кўрган. Бир йили мавсумда янги пахта териш машинасида ишлаб, ҳаммадан кўп пахта терганди. Козим жон-жаҳди билан қўлини бушатиб олмоқчи бўлар, лекин Рашид қўйиб юбормай, яна ҳам қаттиқроқ қисарди.

— Қўлимни қўйиб юборинг, илтимос қиламан,— Козимнинг пешанасидан майда тер чиқиб кетди.

— Бундан кейин бачканалик қилмайсанми?— сўради Рашид.

— Қўйиб юборинг, вой, қанақа одамсиз ўзи? — Козимнинг овози ингичкалашиб кетди.

— Қилмайсанми деяпман?

— Ҳа...

Рашид Козимнинг қўлини бўшатди. У Рашиднинг темирдек қўлларида зўр-базўр ажратиб олган билагини бир оз уқалаб турди-да:

— Ҳазилни ҳам билмас экансиз,— деди Рашиддан ўпкалагандай.

— Уша Расадхона ёнида ҳазилними? Афсус, ўшанда таъзирингни бермаган эканман.

Козим бу сафар индамади, ҳамма гапни ичига ютиб, ўлганининг кунидан бир иршайди-ю, кейин тез-тез юриб кетди, Рашидга эшиттирмай нималарнидир ғўлдираганча оломон ичида ғойиб бўлди.

Рашид Козимнинг қилмишига нафрати келиб, олмақчи бўлган нарсаларини ҳам харид қилмай, тўппатўғри меҳмонхонага келди-ю, нарсаларини шоша-пиша йиғиштира бошлади. Бир нарса эсига тушиб қолди шекилли, шаҳар телефон тармоқлари рўйхатини олиб, Дилафрўзнинг уй телефонини излади. Лекин телефон китобида уларнинг фамилияси йўқ эди. Соатига қаради, вақт оз қоляпти, нарсаларини олиб чиқиб эшик ёнига қўйди-да, ҳалиги меҳмонхона хизматчисини чақириб, хонани қабул қилиб олишни илтимос қилди.

— Кетяпсизми? — сўради аёл.

— Раҳмат, сизга!

— Ҳа, айтгандай, битта танишим келган эди, суриштирган эдим, Сарвихонникига борган экан, ўша кунни қизини Сочига жўнатибди.

— Қайси санаторийда экан?

— Сочидаги... Ҳаҳ, эсим қурсин, айтувди-я... «Победа» деган санаторий борми? Менимча, ҳа, худди шундай.

Рашид «раҳмат» деди-ю, нарсаларини олиб кўчага чиқди. У такси тўхтатиб, унга ўтирди. Шофёр жуда одамохун чиқиб қолди. Йўл-йўлакай гаплашиб кетишди, лекин Рашиднинг хаёли бошқа ёқда, битта жумбоқни ҳечам еча олмас эди: Дилафрўзни ўз кўзи билан кўрди, гаплашди. Аммо бу сафар Дилафрўз нега ўзгариб қолди? Негадир қиздаги самимийлик, ўша дилбар қарашлар йўқдек эди... Бутунлай ўзгариб қолибди, худди бегонадай тутди ўзини. Нега шундай қил-